

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra sydøst med Ramme Å i forgrunden. Foto Hugo Johannsen 2012. – *Die Kirche in der Landschaft aus Südosten mit dem Fluss von Ramme im Vordergrund.*

RAMME KIRKE

VANDFULD HERRED

I lighed med hovedparten af områdets kirker er kirken (»rammingh«) tidligst omtalt o. 1350 i Ribe Oldemoder, hvor den takseredes til 4 skilling sølv, svarende til herredets middelansættelse.¹ En tilknytning i 1500- og 1600-tallet til sognets hovedgård, Rammegård, fremgår af både inventar (alterbordspanel, altertavle, alterstager, 1messehagel, 1skriftestol) og gravmæler, ligesom skiftende ejere af gården o. 1600 fungerede som kirkeværger.² Som anført 1617 benyttedes kirken også som depot for Rammegårds arkiv, hvilket dog kunne volde problemer, da Anna Vind d.å. nægtedes adgang til en forseglede kiste med ejendomsbreve vedrørende hendes gård og gods.³

1671 overdrog Kronen Ramme Kirke sammen med næsten alle herredets øvrige kirker til generalmajor Henrik Ruse (Rüsensteen), og året efter indgik den i

det nyoprettede baroni Rysensteen, tilhørende slægten Juel af Rysensteen (Juul-Rysensteen, jf. s. 813).⁴ Kirken tilhørte herefter Ruses efterkommere frem til baroniets ophævelse 1797. Den sidste ejer, lensbaron Ove Henrik Juel af Rysensteen, solgte ved auktion 1798 kirken med tilhørende kaldsret sammen med Rammegård til Peter Severin Fønss til Løvenholm og Ulrich Christian von Schmidten til Urup.⁵ Kaldsretten blev dog 1802 overgivet til Kronen.⁶ Fra Rammegård overgik tienden efterhånden til sognemændene, der 1809 var ejere af kirken.⁷ Kirken opnåede *selveje* 1. april 1926.⁸

Ramme blev 1796 *anneks* til Dybe (s. 1533). Fra 1971 udgjorde sognet et pastorat sammen med Dybe, Fjaltring og Trans. Siden 2008 er Ramme indgået som del af et storpastorat sammen med Ferring, Dybe, Fjaltring, Trans, Vandborg, Lomborg og Rom.

Kirken ligger i stationsbyens sydlige udkant på fladt terræn, som syd for kirkegården har faldet mod Ramme Å (jf. fig. 1, 3). Vest for kirken på den modsatte side af Algade ligger Ramme Centralskole og Plejehjem (jf. fig. 3).

Til den gamle del af kirkegården, hvis vestre grænse i 1956 blev rykket helt frem til vejen (arkitekterne Jens Foged og Poul Hansen, Thisted), er 1976 lagt et større areal mod nord, indrettet efter projekt ved havearkitekt C. Wallbjørn Christensen, Holstebro. Det nye afsnit omfatter både enkeltgravsteder, urnebegravelse og et lapidarium.

Den nye kirkegård hegnes af en beplantning af ahorn og forskellige buske, mens lægivende elmtræer (fra 1900-tallets begyndelse) langs den gamle kirkegårds stengærder nu er fældet (jf. fig. 4).⁹ I 1791 henlå kirkegården som et græsbevokset areal, der var overladt til benyttelse af degnen mod vedligeholdelse af kirken og kirkegården, jf. Dybe

(s. 1536).¹⁰ 1909 blev kirkegården planeret med anlæggelse af en længdegang og flere tværgange.⁹

Kirkegårdens hegn og indgange. Den gamle kirkegård hegnes af stensatte jorddiger, som tidligst nævnes 1600.¹¹ De er ofte omsatte, men præges alligevel af udskridninger, navnlig på indersiden mod syd og nord. Ved den ovennævnte regulering af kirkegårdens vestgrænse 1956 genskabtes en tilsvarende hegnsmur, og dette gælder tillige den nye kirkegård, som forbindes med den gamle via en gennembrydning af dennes nordmur.

Hovedindgangen i vest (jf. fig. 15) er fra 1956 og består af køreport og fodgængerlæge, som lukkes af galvaniserede jerntremmelåger, ophængt i murede, hvidkalkede piller med små, teglhængte sadeltage. En kørevej fra Algade til kirkegårdens nye afsnit er anlagt langs det gamle norddiggens yderside og lukkes med galvaniserede jerntremmefløje, svarende til hovedindgangens.

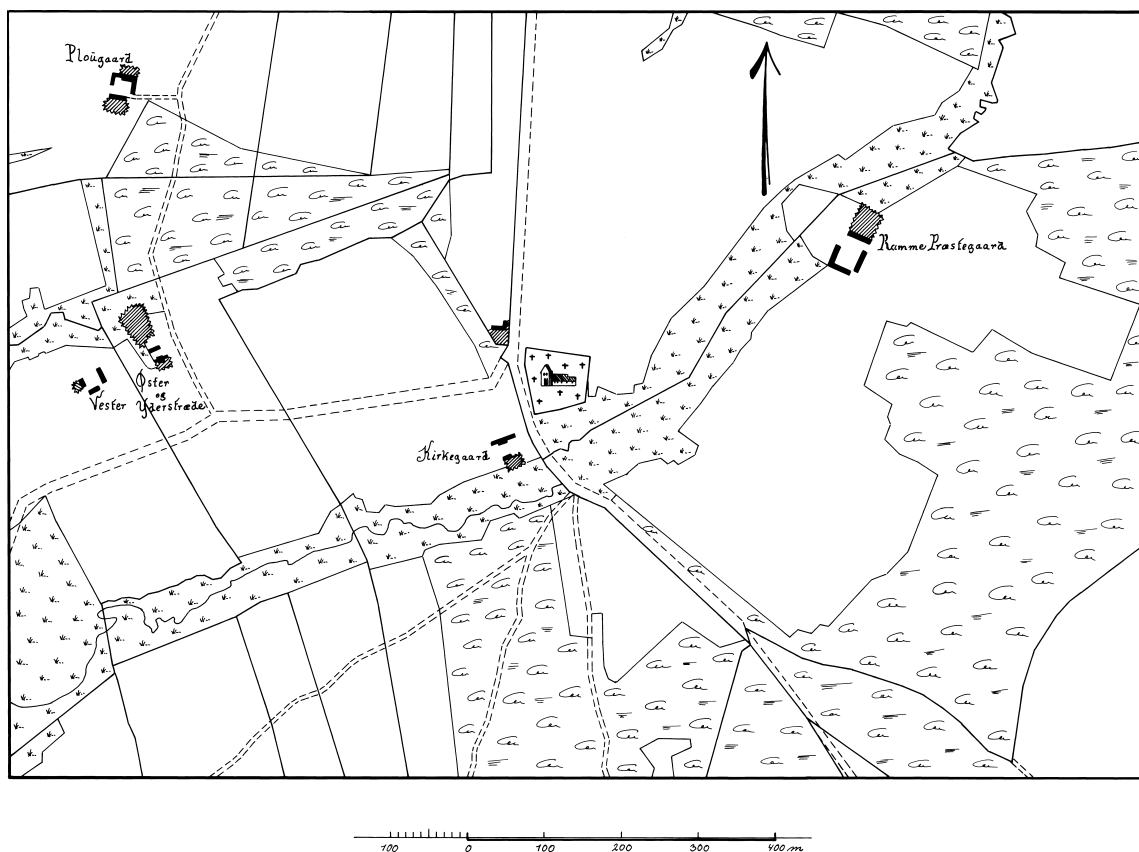

Fig. 2. Matrikelkort 1:10.000. Målt 1800 af Berg, kopieret og prøvet 1817 af P. Sørensen og omtegnet 1867 af Söderberg. Tegnet af Anna Brinch Thorsen 2000. – *Katasterkarte*.

Fig. 3. Luftfotografi af kirken og stationsbyen set fra sydøst. Foto Lis Helles Olesen 2010. – *Luftaufnahme der Kirche und der kleinen Bahnhofstadt aus Südosten.*

†*Indgange.* I 1600-tallet havde kirkegården tre indgange: en port i vest og fodgængerlåger ('stetter') mod syd og nord.¹¹ Det fremgår af regnskaberne i forbindelse med reparationer, at der var tale om murede, teglhængte portaler, således som de flere steder på egnen er bevaret (jf. Rom, Fabjerg, Hygum og Dybe, s. 770, 1090, 1371 og 1535).¹² Endnu 1791 fandtes i stengærddet tre grundmurede stetter, den ene en port med to stakitdøre;¹⁰ men 1862 var de afløst af murede piller med pyramideformet afslutning i lighed med forholdene ved andre af egnens kirkegårde (jf. bl.a. Humlum, Hygum, Vandborg, Ferring, Fjaltring og Trans, s. 1183, 1371, 1450, 1483, 1633 og 1679).⁹ 1886 ønskedes pillerne omkring vestindgangens port og låge fornyet,⁹ og muligvis var der nu kun denne ene indgang (jf. også fig. 4).

Bygninger på og ved kirkegården. Et ligkapel (jf. fig. 1) øst for koret kan stamme fra tiden omkring kirkens hovedrestauration 1935–36. Den hvidkalkede, teglhængte bygning får arkitektonisk karakter ved sine skrånende støttestøtter i flugt med gavlene, af hvilke den østre bryder stændigt, mens den vestre prydes af et lille reliefkors. Portalen er rundbuet med false, og rummet belyses af små korsformede glugger, som danner et bånd på langsiderne.

En *graverbygning* i vestskelet af kirkegårdsudvidelsen er opført samtidig med udvidelsen 1976 efter tegninger ved Holstebro Arkitektkontor A/S. Bygningen, som er af røde normalsten med fladt tag af tagpap, rummer kontor for graveren, maskinrum og toiletter. Ved nordenden er en oplagsplads.

En *†kirkelade* nævnes 1586–87.¹¹ Et *†nødtørfshus*(?) stod endnu 1955 (jf. fig. 4) ved det vestre dige, nord for hovedindgangen.

En projekteret *fornyelse af kirkegården* (landskabsarkitekt Anne Marie Møller fra Møller og Fauerskov, Århus) er vedtaget 2012. Planen omfatter fornyelse af beplantningen omkring kirkegårdsudvidelsen fra 1976, genopretning af stendiger, nedrivning af eksisterende graverbygning samt anlæggelse af en parkeringsplads mellem udvidelsen og Algade efter nedrivning af en saneringsmoden ejendom smst. En ny graverbygning, udformet som to forskudte bygninger med træklædte facader og sadeltag med tagpap (Asger Thomsen, Poulsen & Partnere, Thisted), tænkes opført på lapidariets plads i udvidelsens nordøstre hjørne. De to bygninger skal rumme hhv. maskinhus og faciliteter for graveren og kirkegårdens besøgende.

BYGNING

Kirken består af kor og skib fra romansk tid. Hertil er i senmiddelalderen føjet et tårn mod vest, mens et *†våbenhus*, muligvis også middelalderligt, er nedrevet o. 1800. Orienteringen er omtrent solret.

Kor og skib står med facader af granitkvadre, mens bagmurene er af marksten, dækket af hvidt puds. Kvaderklædningen, som ofte er omsat, hæver sig over en to skifter høj sokkel, hvis øvre skifte afsluttes med skråkant (s. 1246, fig. 8). Under enkelte af skråkantkvadrene ses en rille (jf. Hygum og Dybe, s. 1247, fig. 13–14, 1373 og 1538), der på nordvesthjørnet suppleres med en ornamental fordybning (jf. fig. 17), som delvis er skjult af brolægningen. Enkelte kvadre udmærker sig ved overfalsning, beregnet til stilladsbomme, og på korets nordside bemærkes over vindues-

Fig. 4. Luftfotografi af kirken set fra sydøst. Foto Sylvest Jensen 1955. KglBibl. – *Luftaufnahme der Kirche aus Südosten*.

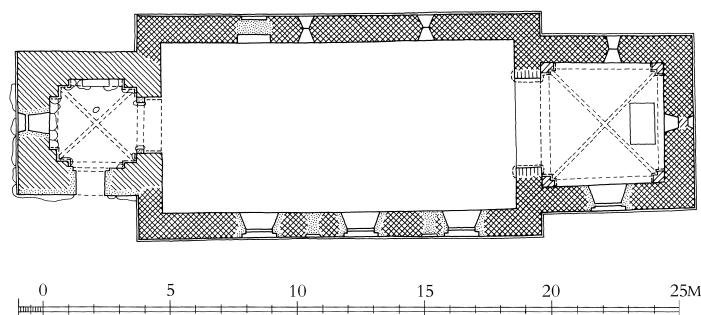

Fig. 5. Plan 1:300. Målt af Poul Hansen og Ib Lydholm 1964, suppleret af Anders C. Christensen 2012 og tegnet af Merete Rude 2012. – *Grundriss*.

buen et trekantet stenhuggermærke (jf. fig. 12), som genfindes i stort tal på nabokirken Fjaltrings kvadre (s. 1636).¹³ En *profileret kvader* (fig. 44), hvis bestemmelse er uvis, ligger løst på kirkegården nord for ligkapellet. Kvadrenes højde aftager mod murkronen og omfatter i begge afsnit 11 skifter over soklen, der for skibets vedkommende sidder højere end korets som følge af terrænets fald.

Stenkirken er næppe den første på stedet. Terrænets fald østover fra skibets dørsteder antyder eksistensen af en *†trækirke*(?), idet man næppe ville have opført koret, kirkens allerhelligste, på lavere terræn, såfremt det ikke var rejst i tilslutning til en eksisterende bygning. Denne er i så fald først fjernet, da stenkirkens skib opførtes. Lignende forhold er påvist i Vandborg og Dybe kirker (s. 1454, 1537), i sidstnævnte tilfælde med dokumentation af trækirkens eksistens og omtrentlige datering. I Dybe er stenkirkens kor tydeligvis opført som en selvstændig bygningsdel inden tilføjes af skibet. I Ramme er koret derimod sekundært i forhold til skibet efter kvaderskifterne at dømme (jf. fig. 18).

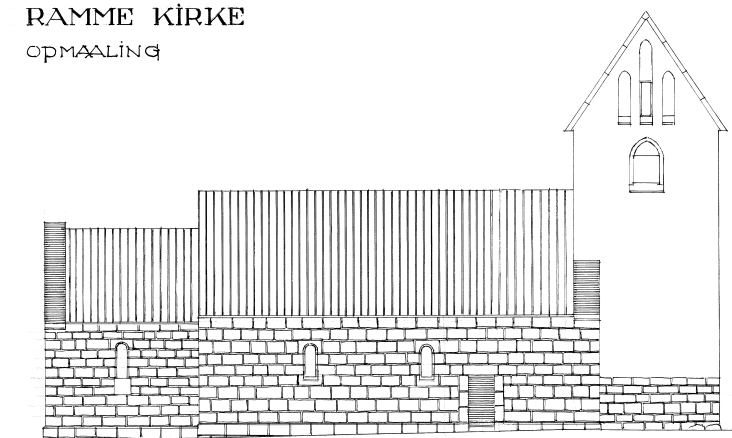
Døre og vinduer. Ingen af skibets to døre er nu i brug, men deres plads og udformning erkendes tydeligt. Konstruktionen svarer til normen på egnen med vandret monolit overligger, som dog for syddørens vedkommende er forsvundet ved indsættelsen af et eftermiddelalderligt vindue. Mod nord ses, at soklen er videreført i åbningen som tærskelsten (jf. f.eks. Dybe s. 1538). Den

indre åbning, hvis blænding er fjernet ved hovedrestaurationen 1936, er kvadersat, og overliggeren af rødbrun granit udmærker sig her ved en udhugget dekoration (fig. 13). Hovedmotivet er to medaljoner med ligearmede kors i meget højt relief. De flankeres af relieffer, som ikke umiddelbart kan identificeres. Korsenes asymmetriske placering og den omstændighed, at den flankerende dekoration synes at fortsætte bag karmstenen, antyder, at stenen muligvis har haft en anden bestemmelse.

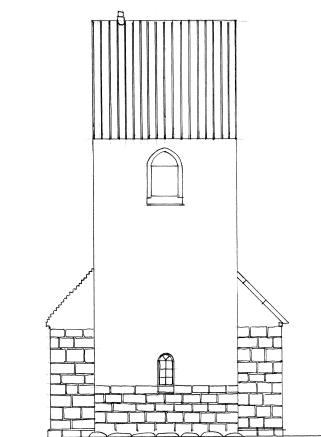
Bortset fra korets søndre åbning er samtlige vinduer enten i brug eller delvis bevarede på oprindelig plads. Placeringen af korets tre vinduer svarer til normen, og det samme gælder skibet, som har to i hver langmur, øst for dørene. Vinduesbuer og sålbænk er udhugget i monolitter, og det bemærkes, at de indvendige åbninger også er kvadersatte. På enkelte punkter afviger detaljerne for de to afsnits vedkommende. Således ses udvendig på korets østvindue (fig. 11) syv til otte små rundbuer, der slutter sig til en rille omkring bueslaget. Skibets vinduer mod syd udmærker sig ved en skråfas, som indrammer den ydre åbning, mens tilsvarende behandling kun til dels er gennemført mod nord. Vinduernes størrelse afviger ikke mærkbart mellem de to afsnit. For skibets vedkommende svinger dimensionerne i de ydre åbninger mellem 122–28×69–70 cm (syd) og 120–22×63 cm (nord), mens de indre åbninger i nord, hvis bueslag er sekundært forhugget, lig-

RAMME KIRKE

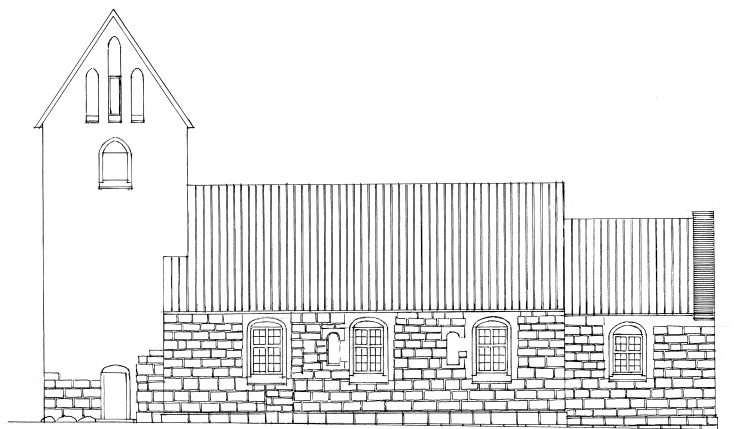
OPMAALING

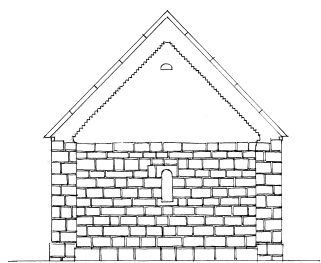
NORDSIDE

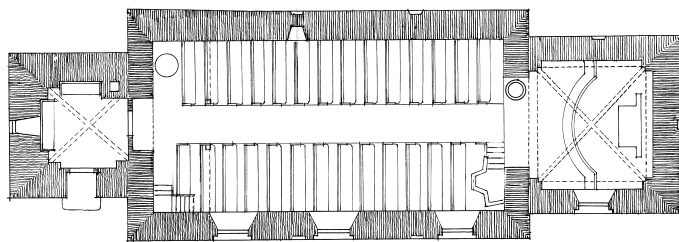
VESTSIDE

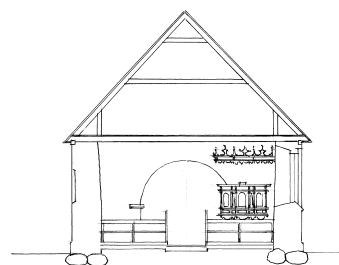
SYDSIDE

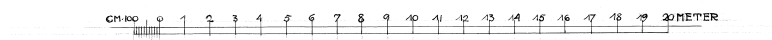
ØSTSIDE

PLAN

SNIT

98 Februar 1935
Hother Paludan

Fig. 6. Plan, snit og facader 1:300. Målt og tegnet af Hother Paludan 1935. – Grundriss, Schnitt und Fassaden.

Fig. 7. Ydre set fra nord. Foto Hugo Johannsen 2012. – *Äußeres aus Norden.*

ger på 120–138×62 cm. Korets østvindue måler udvendig 118×53 cm mod ca. 150×70 cm indvendig. De tilsvarende dimensioner i nord er 126×57 cm og 130×66 cm.

Taggavle. Kun gavlen mellem kor og skib er nu bevaret, mens vestgavlen er forsvundet ved tårnets opførelse og korets østgavl nymuret af normalsten 1869.⁹ Triumfmurens taggavl står overhvidtet, men synes mod korets loft at være muret af små havsten, mens materialet mod skibet er større marksten; en fladbuget dør er sekundært brudt gennem gavlen.

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. O. 1500 er opført et tårn ved skibets vestgavl. Materialet er munkesten i munkeskifte hvilende på en frempringende markstenssyld, som også er synlig i det indre. Udvendig er murens nedre del ikklædt kvadre, som er genanvendte fra skibets vestgavl. Herfra stammer tillige vestsidens skråkantede sokkel, svarende til et mønster, som bl.a. kendes fra Dybe (s. 1539). Antallet af kvaderskifter varierer

fra seks i nord og tilsvarende mod syd, nærmest skibet, hvorefter det falder til tre. I øvrigt er murværket, navnlig mod syd og vest, præget af idelige reparationer med normalsten, sikret med skal-mursankre.

Tårnrummet overdækkes af et samtidigt hvælv, som på de tre sider udgår fra spidsbuede, helstens dybe spareblændinger, mens der mod skibet er muret et forlæg samtidig med opførelsen af tårnets østside og den spidsbuede arkade til skibet. Arkadens vederlag markeres af et udkraget teglskifte, der er affaset forneden og videreføres som et kragbånd på murstykkerne omkring spareblændingerne; i nordkappen et *klokkerebshul*, foret med en træprop. Ved omdannelsen af tårnrummet til våbenhus (s. 1599) er arkaden delvis blændet omkring en fløjddør, mens der indsattes en indgangsdør i sydvæggen. Det fladbuede vestvindue er i sin nuværende form af nyere dato.

Opgangen til de øvre stokværk sker fra skibets loft gennem en fladbuget døråbning, som stiger

Fig. 9. Facader 1:300. Målt og tegnet af Poul Hansen og Ib Lydholm 1976. Poulsen og Partnere, Thisted. – *Fassaden*.

blændinger – fem mod nord mod kun tre mod syd, en forskel, som kan skyldes senere reparation af sydgavlen, hvis bagmur også afviger ved at være muret af havsten. Begge gavle har i den midterste blænding en fladbuet glug; oprindeligt har nordgavlen dog tillige i de flankerende blændinger haft tilsvarende åbninger, som ses tilmurede i bagmuren (jf. fig. 45); endelig prydes midterblændingens top af et lille ornament, sammensat af tre fremspringende teglstene.

Korets *hvælv* er formentlig også indbygget i senmiddelalderen. Det hviler på hjørnepiller med kragbånd i form af et fremspringende teglskifte.

Pillerne bærer helstens dybe, spidse skjoldbuer, og hvælvrribberne er halvtstens.

Et *†våbenhus*, rimeligvis ud for syddøren, nævnes 1592, da man oplagde 32 skippd. bly på dettes tag og kirkens sydside.¹¹ Det omtales senest 1768 i forbindelse med en gravsten uden for dets dør (jf. s. 1626) og er antagelig nedrevet, da man o. 1800 indrettede våbenhus i tårnrummet.¹⁴

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelse. I lighed med herredets andre kirker rummer de bevarede regnskaber fra 1584 og indtil midten af det følgende århundrede oplysninger, som giver et detaljeret billede af de løbende udgifter

til bygningens vedligeholdelse, ikke mindst tårnet, der som ofte i denne forblæste egn var særlig udsat for nedbrydning.¹¹ Dets skalmuring og de mange ankre vidner fortsat herom. 1631 udskiftede muremesteren således formuldede sten på tårnets søndre og vestre side, hvortil indkøbtes 300 mursten i Lemvig. Han reparerede samtidig kirkens ydermure, muligvis med bistand fra de to muremestre, som senere hentedes i Resen. 1648 indgik man aftale med muremester Peder Olufsen og hans hjælper om reparation af tårnets sydside fra øverst til nederst, endvidere de øvrige frie sider samt østsiden omkring glamhullet og den øvrige kirkes sydside. Materialerne opgjordes til 200 mursten fra Gudumkloster og 12 tønder kalk fra Daugbjerg. Efterfølgende kørtes muremesteren til Flynder Kirke. Allerede 1653 måtte man engagere Christen Muremester og hans hjælpere til at reparere tårnets søndre og ve-

stre side, hvorpå sjakket efter at have været på kost i 17 dage rejste videre til Flynder.

Den brede, runde *korbue* er udvidet 1620 for at give et bedre udsyn til den nye altertavle (s.d.). Ifølge regnskaberne »forvridede« man hvælvingen i »Brix dørræn« og murede den igen (jf. også s. 1611). Tilsyneladende er granitkvadrene fra den oprindelige korbue genbenyttet, mens kragbåndet og den murede bue af tegl stammer fra udvidelsen.

Hovedreparationer 1783, 1799 og 1828 er omtalt i synsforretningerne, men uden nærmere specifikationer.¹⁵ Ved synet 1791 hedder det således blot, at kirken efter hovedreparationen otte år tidligere såvel ude som inde er en 'trofast' bygning. Dog klages der senere i årtiet over murenes tiltagende forfald. Således var en del af muren på tårnets vestside faldet ned 1796, og året efter var der fortsat risiko for nedfald af murværk fra tår-

Fig. 10. Ydre set fra sydøst. Foto Hugo Johannsen 2012. – *Äußeres aus Südosten.*

Fig. 11-12. Oprindelige vinduer. Foto Hugo Johannsen 2012. 11. Vindue i korets østgavl (s. 1593). 12. Vindue i korets nordside, hvorover kvader med trekantet stenhuggermærke (s. 1593). – *Ursprüngliche Fenster. 11. Fenster im Ostgiebel des Chores. 12. Fenster auf der Nordseite des Chores, darüber Quader mit dreieckigem Steinhauerzeichen.*

net, mens adskillige kvadre på selve kirken truede med at skride ud. Kirkens ud- og indvendige mure er formentlig blevet sat i stand 1799, idet man året efter noterede, at kirken, hvad murværket angik, nu intet manglede.

Nedrivningen af våbenhuset og indretningen af tårnrummet til at varetage dets funktion er ikke omtalt, men kan være sket allerede før 1800, såfremt kirkesignaturen på matrikelkortet (fig. 2) er pålidelig. Ændringen indebar opsætningen af en skillevæg med fløjddør i tårnarkaden og gennem-brydning til en indgangsdør i tårnets sydmur. Tilsvarende ændringer af adgangsforholdene kendes bl.a. fra nabokirkerne i Fjaltring og Trans (s. 1644, 1690).

1869 blev korets taggavl ommuret med normalsten og fremtrådte herefter med en bred muret kam, afsluttet af musetrapper (jf. Ferring s.

1490) og et lille jernvindue til loftets belysning.⁹ En tilsvarende kam var opsat på skibets nordvestre halvgavl (jf. fig. 6). 1887 indlagdes nye bjælker og loftsbrædder i skibet.

En *hovedrestauration 1935-36* (arkitekt Hother A. Paludan, København) omfattede for bygningsens vedkommende indsættelse af en ny døråbning til våbenhuset samt nye vinduer i skibets sydside. Endvidere åbning af de oprindelige vinduer i koret og på kirkens nordside samt den indvendige niche af døren smst. Korets østre gavlkam fra 1869 fjernedes sammen med den tilsvarende over skibets vestgavl nord for tårnet. Endelig installeredes et nyt varmeanlæg med tilhørende kælder nord for tårnet.

Hovedrestaurationen 1964-66 (arkitekterne Poul Hansen og Ib Lydholm, Thisted) koncentreredes om kirkens indre, mens en række udvendige ar-

Fig. 13. Relieffer på undersiden af granitoverligger i norddørens indre niche (s. 1593). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Reliefs auf der Unterseite von Granitsturz in der inneren Nische der Nordtür.*

bejder (delvis omsætning af kvaderbeklædning, istandsættelse af hvidtede partier) måtte vente til 1976–77; dog omstøbtes blytagene allerede 1964.

Gulve. Koret har tæppe over bræddegulv inden for altersranken, men gulvet er herudover lagt af gule klinker på fladen med fuge, svarende til skibets midtergang og våbenhuset; et trin af mørkebrune klinker formidler overgangen mellem de to hovedafsnit. I stolestaderne er der ferniseret bræddegulv. – †*Gulve.* De ældre regnskaber rummer ikke oplysninger om gulvenes karakter, og først hen imod 1800 kastes der lys over situationen. 1796 manglede der gulve i stolene, og 1800 fandtes kirkegulvet at være ujævnt og nedfaldent.¹⁶ 1803 var det imidlertid i god stand efter reparation kort forinden. Ikke desto mindre klagede man året efter over ujævnhed pga. en begravelse, og 1811 var gulvet i gangen 'skikkelig', men ringe i stolene. 1862 ønskedes et nyt gulv af brædder foran alteret og 1883 ligeledes et bræddegulv fra altersranken og hen imod de øverste mandfolkestole.⁹ Ved istandsættelsen 1915 blev der i skibet lagt nyt bræddegulv over betonunderlag.

Døre. Den rundbuede indgangsdør til våbenhuset (tårnrummet) har fået sin nuværende form ved restaureringen 1935–36, mens den retkantede åbning i tårnarkadens skillevej stammer fra etableringen af våbenhuset, muligvis o. 1800. – †*Døre.* Skibets oprindelige syddør har været i brug indtil nedrivningen af †våbenhuset, dvs. formentlig o. 1800. Derimod blev norddøren først blændet o. 1876, da man nedtog Rammegårds pulpitur (s. 1624), hvortil man havde haft udvendig adgang

gennem den gamle dør.⁹ Døren i tårnets sydside var indtil 1935–36 fladbuet (jf. fig. 6, 16).

Vinduer. Sydsidens fire store vinduer er indsat 1935–36 på ældre, omend ligeledes sekundære, vinduers plads. De firkantede, afsprossede træ-

Fig. 14. Skibets blændede norddør (s. 1593). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Verblendete Nordtür des Schiffes.*

Fig. 15. Kirkegårdens vestre hovedindgang (s. 1590). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Westlicher Haupteingang des Friedhofs.*

karme indrammes af maskinhugne granitkvadre, som danner rundbuede afslutninger omkring et kalket spejl. I de samtidig genåbnede romanske vinduer mod nord er indsat blyndfattet glas. – † *Vinduer.* Indtil 1935–36 var sydsidens fire store vinduer lukket af afsprossede rektangulære trævinduer, indsat i fladbuede eller kurvehanksbuede, udvendigt falsede, indvendigt smigede gennembrydninger af muren. Dette svarede til forholdene ved hovedparten af egnens kirker (jf. f.eks. Engbjerg s. 1342). Kilderne oplyser ikke, hvornår disse åbninger er indsat. De er formentlig nymuret i 1800-tallets første halvdel,¹⁷ og muligvis har de oprindelige vinduer indtil da – i det mindste delvis – endnu været i funktion. Således

ønskede man 1847, at ‘det lille lave vindue nederst i kirken på den søndre side’, dvs. sydsidens vestligste, sløjfedes til fordel for et nyt vindue af samme størrelse som de øvrige og i passende afstand fra det nærmeste.¹⁸ I 1852 skulle korets nordre vindue tilmures.

Tagværker. Kor og skib har bevaret middelalderlige tagværker af egetømmer, mens tårnets er udskiftet i nyere tid med fyrretræ. Korets består af seks fag med et lag hanebånd og korte, lodrette spærstivere. Alt er tappet og træfornaglet. På nordsidens spær og spærstivere iagttages en nummerering med udstemmede firkantstik, regnet fra øst mod vest. To af sydsidens spær er udskiftet med tømmer af fyrretræ.

Fig. 16. Ydre set fra syd. Foto o. 1900. – *Äußeres aus Süden.*

Skibets 16 fag har to lag hanebånd, tappede og træfornaglede til spærene. De oprindelige spærstivere er senere erstattet af skråtstillede stivere af fyr, som er sømmet fast til spærene. Enkelte spær

og tømmerstykker i det nedre lag hanebånd er ligeledes udskiftet. Nummereringen deler tagværket i to afsnit: De ti østligste fag har i nordsiden udstemmede firkantstik på østsiden af spær og nedre lag hanebånd, mens de seks vestligste fag har øksehugne streger, ligeledes på spær og nedre lag hanebånd, alt regnet fra vest mod øst.

Dendrokronologiske undersøgelser. I 2011 er der udtaget boreprøver fra spær og spærstivere i tagværkerne over kor og skib. For skibets vedkommende kan fældningsåret beregnes til o. 1410, mens det i koret er o. 1420 (*Hylleberg Eriksen 2012*).

Tagbeklædning. Så langt tilbage regnskaberne rækker, har kirkens tage været blytækkede. Således fragtedes en blymester 1584 til Ramme, og 1592 oplagdes 32 skippd. bly på tvåbenhuset og kirkens søndre side.¹¹ Endnu står samtlige afsnit med blyklædte tage, der senest er omstøbte 1964 ifølge versalindskrifter, udstanset på en række plader: »Brd. Stoffregen. Blystøbere Struer 1964«.

Fig. 17. Sokkelkvader på skibets nordvestre hjørne (s. 1592). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Sockelquader an der nordwestlichen Ecke des Schiffes.*

Farveholdning. Kvaderstensmurene står blanke, mens vinduesblændingerne og tårnet er hvidkalkede ligesom de indvendige vægge. Skibets loft har gråmalede bjælker og brune brædder. †*Farveholdning.* Kvaderstensmurenes hvidtning ønskedes 1883 fjernet, og 1885 foresloges kalklagene på murværket omkring vinduerne afrenset og erstattet med en overstrygning af cement.⁹

Opvarmning og elektricitet. Ved seneste restaurering er installeret elektrisk opvarmning. †*Opvarmning.* 1896 vedtog man at opstille en kachelovn i

skibets nordvestre hjørne; den hermed forbundne skorsten opmuredes i tårnummets nordøstre hjørne.⁹ Kachelovnen nedtoges ved restaureringen 1935–36 og i stedet installeredes et lavtryksdampanlæg, betjent fra en samtidig anlagt varmekælder ved tårnets nordside (jf. fig. 8). O. 1960 afløstes dette af et oliefyret vandopvarmningsanlæg.

Et bredt *fortov* af piksten omgiver kirken på alle sider. 1876 skulle et †*fortov* brolægges i en alens bredde.⁹

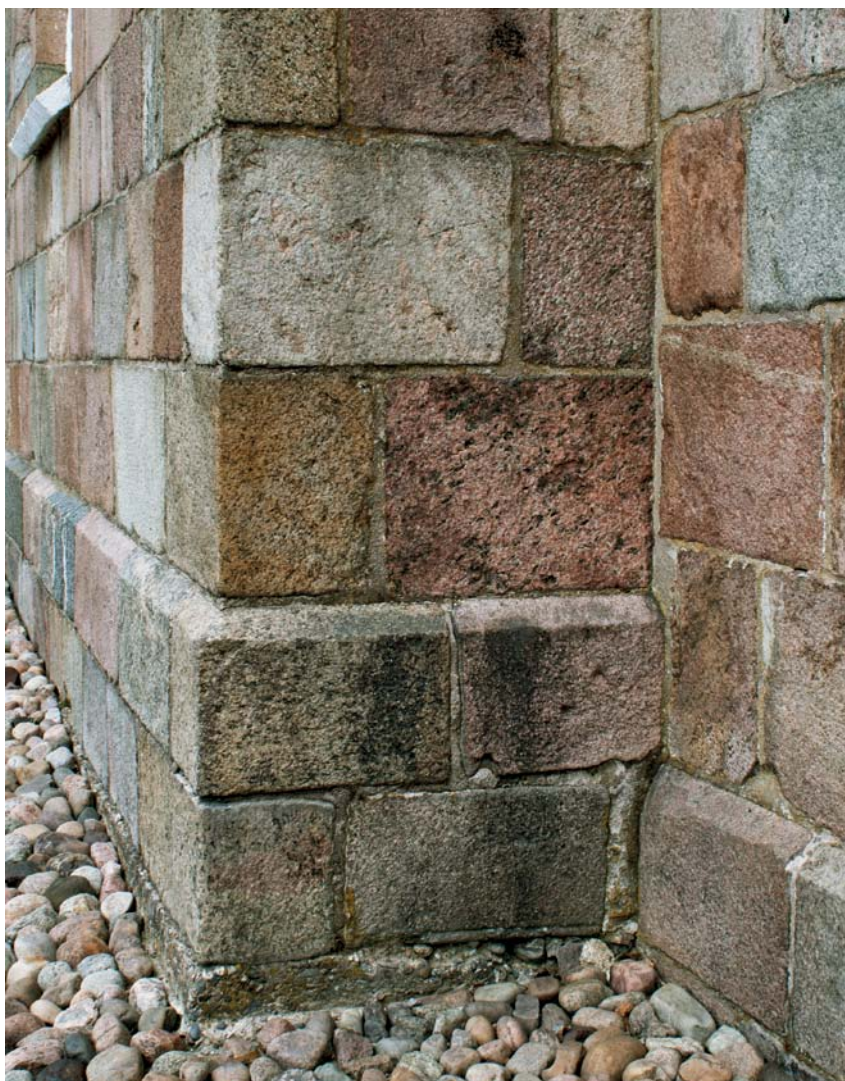

Fig. 18. Udsnit af kirkens sydside med sammenføjeingen mellem korets og skibets sokler (s. 1593). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Ausschnitt der Kirchensüdseite mit Zusammenfügung zwischen den Sockeln von Chor und Schiff.*

Fig. 19. Kalkmalerier o. 1525 på korkhvælv (s. 1604). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Wandmalereien im Chorgewölbe, um 1525.*

KALKMALERIER

En udsmykning på korkhvælv har muligvis aldrig været overkalket (jf. fig. 38). Den undersøgte 1916 af kirkemaleren Johannes Malling, som antagelig forestod en afrensning og konservering af de stærkt tilsodede malerier. 1968 gennemførtes en fornyet afrensning samt delvis restaurering ved Olaf Hellvik; 1987 og atter 1989 blev malerierne besigtiget af Robert Smalley med henblik på en istandsættelse, som muligvis ikke blev gennemført.

O. 1525 blev korets hvælv forsynet med en dekoration (fig. 19) af store slyngede bladranker, som løber ud i fligede blade, frugter (granatæbler og bær) og forskellige blomster. På undersiden af ribberne er malet et slyngbånd, mens tre af skjoldbuernes undersider fremhæves med ranker (afdækket 1968). Farverne er sort, okker og dodenkop. Lignende rankeudsmykninger kendes

både fra den sidste katolske tid og efter reformationen o. 1550 (jf. Dybe s. 1547). Det nærmeste sidestykke synes at være den forsvundne rankeudsmykning på hvælv i Holstebro $\dagger$ Kirkes søndre kapel (s. 212f.). De apostel- og helgenfigurer, som her indgår i udsmykningen, savnes dog i Ramme, men flere frugter og blomster viser stor overensstemmelse.

($\dagger$) *Kalkmalerier* o. 1500. En sparredekoration på undersiden af ribberne afdækkedes 1968 og blev for et mindre fragments vedkommende bevaret på den nedre del af sydvestre ribbe. Der er antagelig tale om en 'finish' umiddelbart efter hvælvets opmuring, svarende til de udsmykninger, som kendes fra adskillige kirker på egnen ('Lemviggruppen'), jf. Hygum (s. 1383).

$\dagger$ *Kalkmalerier*. O. 1620(?) blev der på korvæggen malet en sort silhuet ('skyggemaleri'), som nøje fulgte omridset af altertavlen fra 1620.¹⁹

Fig. 20. Indre, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Innernes gegen Osten.*

INVENTAR

Oversigt. Ud over den romanske døbefont, der tilhører egnens vanlige bægerbladstype, alterbordet og en skriftløs klokke fra 1300-tallet, har kirkens inventarbeholdning tidligere omfattet to sjældne middelalderlige klenodier, to *alterciborier af forgyldt kobberblik fra o. 1400-1450, hvoraf den ene med Ove Juul til Vilstrup som mellemmand (far til kirkens ejer, Christian Juul-Rysensteen) dog først efter 1673 kom hertil fra Sakshaug Kirke i Norge. Begge genstande opbevaredes siden på alterbordet og har antagelig været genanvendt ved gudstjenesten (som oblatgemmer?), men erhvervedes 1879 af Nationalmuseet.

Fra kirkens nyindretning efter reformationen stammer tidligst dåbsfadet fra o. 1550, et nederlandsk eller tysk messingfad, smykket med den habsburgske kejserørn, mens hovedinventarstykkerne, dvs. prædikestol og altertavle, først fornyedes i løbet af 1600-tallets første årtier. Førstnævnte fra 1607 er ligesom den samtidige prædikestol i nabokirken Dybe, antagelig et arbejde af den velkendte 'Vandfuldmester', Kristen Spend fra Lemvig. Altertavlen bekostedes 1620 sammen med

alterbordsbeklædningen af kirkeværgen, Anna Vind til Rammegård, enke efter Erik Skram. Paralleller her til findes i Nees, Lynderup og Skive. Kirkens alterkalk (med tilhørende $\dagger$ disk) skænktes 1631 af det nye ejerpar på Rammegård, Hartvig Huitfelt og Maren Skram. Dele af to stolestader stammer ligeledes fra 1600-tallets første halvdel ligesom kirkens alterstager.

Større fornyelser af inventaret ses tidligst i 1800-tallets første halvdel. 1835 omstøbtes disken af Holstebroguldsmeden Jens Weilgaard, mens både altertavle og prædikestol blev nystaffet med malerier og indskrifter, udført 1845-46, sandsynligvis af Lemvigmaleren J. B. Gjørup efter Leonardo da Vincis og Thorvaldsens forlæg, der netop i denne periode prægede et flertal af områdets kirker. Forinden var prædikestolen efter alt at dømme flyttet fra sydvæggen til triumfvæggens sydside. Alterskranken opsattes 1886 efter forbillede i Lemvig Kirke.

Fra 1900-tallets første del stammer dåbskande, oblatæske og alterkande, sidstnævnte dele skænket 1928 af menigheden. Kirkens stolestader renoveredes i forbindelse med hovedrestaureringen 1935-36. Ved samme lejlighed valgte man at flytte prædikestolen til

Fig. 21. Indre, set mod øst. Ældre foto o. 1900. – *Inneres gegen Osten.*

nordvæggen, idet stolens oprindelige sidste fag (i syd-vest) flyttedes til kurvens nordvestre ende. Et nyt orgel opsattes 1971, mens et kors, præstetavle og kirkeskib er anskaffet inden for det seneste årti. En ændring af indretningen, omfattende en nedtagning af orgelpulpituret og en flytning af selve instrumentet til kirkens sydside, er under planlægning.

Farvesætning og istandsættelser. Kirkens hovedinventar-genstande, altertavle og prædikestol samt stolestader, er farvemæssigt præget af istandsættelser fra 1900-tallets første halvdel. Altertavlens staffering er således 1905 rekonstrueret ud fra tavlens oprindelige farver, mens prædikestolen tilsvarende restaureredes 1927. Senere hovedistandsættelser, således bl.a. 1935-36, 1964-66 og 1973 (altertavlen) har grundlæggende bibeholdt den ældre farveholdning.

Fra slutningen af 1500-tallet er nyanskaffelser og istandsættelser løbende omtalt i kilderne. For de ældste århundreders vedkommende er hovedkilderne de bevarede kirkeregnskaber fra 1584-1653 og sognepræstens indberetning fra 1768 til biskop Bloch.²⁰ Herigennem kan man danne sig et indtryk af kirkerummets nymøblering efter reformationen (jf. også ovf.), hvor ikke mindst skiftende ejere af sognets hovedgård, Rammegård, bidrog med gaver, bl.a. en $\dagger$ skriftestol fra 1618 og 1635 en fornem $\dagger$ messehagel af rødt damask og sar-

dug med kniplinger og silkebroderi. Også beboerne på nabosognet Dybes hovedgård, Møgelgård, erhvervede 1611 egen $\dagger$ stol i Ramme, mens Rammegårds ejere havde et særskilt 'smukt' $\dagger$ pulpitur, tidligst nævnt 1768 og indtil 1876 opsat på skibets nordvæg over kvinde-stolene. Sammenfattende statusberetninger kendes fra 1700-tallets anden halvdel. Således fandtes kirkens 'ornamenter' i tilfredsstillende stand i tidsrummet 1766-75,²¹ men fik dog en hovedreparation 1783, således at alle mangler, også på stolene, blev udbedret.¹⁰ Omkring ejerskiftet 1798 (jf. ovf.) udspændtes situationen dog, navnlig for stolenes vedkommende, i dystre toner.¹⁶ Ved den efterfølgende reparation 1799-1800 blev manglerne nogenlunde afhjulpet, bortset fra stolestaderne.¹⁶ 1832 anbefaledes både altertavle og prædikestol opmalet.²² De følgende år blev disk og alterkalk hhv. omstøbt eller repareret. 1845 anskaffedes nye tekstiler, dvs. $\dagger$ alterklæde og $\dagger$ messehagel af rødt fløj, mens altertavlen og prædikestolen nyopmaledes, sandsynligvis af Lemvigmaleren J. B. Gjørup, hvis naivistiske parafraser over Leonardo da Vincis Nadver og Thorvaldsens apostle erstattede de oprindelige $\dagger$ figurmalerier og indskrifter fra 1600-tallet. Egetræsstafferingen holdt sit indtog allerede ved midten af 1800-tallet (jf. $\dagger$ dørfløj), idet dog stolestader, altertavle, prædikestol, skrifte- og degnestol først fik en gennemgribende nymaling i træfarver i tidsrummet 1876-78.

Alterbord, middelalderligt, dannet af regelmæssigt tildannede granitkvadre; bordpladen er af-faset foroven. Placeret ca. 30 cm fra østvæggen. Bordets dimensioner, indbefattet den nuværende panelindklædning, er 162,5×133 cm, højde 114,5 cm. I forbindelse med altertavlens renovering 1905 (jf. ndf.) reduceredes bordets højde med 4,5 tommer (ca. 11,5 cm), ligesom bredden at dømme efter fig. 38 forkortedes betydeligt.

Alterbordspanel (fig. 22), 1620, bekostet af Anna Vind. Af fyr. Panelet har dobbeltarkader på alle tre sider, indrammet af kannelerede toskanske pilastre, der er repeteret som støtter for selve bueslagene; disse er dekoreret med attiske båndslang (jf. Lomborg, s. 742). I sviklerne perspektiviske cirkelfyldinger. Stafferet i nuancer af brunt, okkergult, rødbrunt, gråhvidt og sort med enkelte grønne accenter.

1620 betalte Anna Vind for træ til at 'klæde alteret for til', dvs. bordets panel.¹¹ 1904 konstateredes endnu spor af ældre farver, heriblandt en blåfarvning af bueslaget og en udsmykning med tekstilmønster (muligvis granatæbledekoration) i gult på rød bund i selve arkadefeltet. Alt overmaledes dog i forbindelse med bordets nystaffering og restaurering ved J. Magnus-Petersen 1905.

†*Alterklæder*. 1845 anskaffedes et klæde af rødt fløj. 1862 opfarvedes dette og forsynedes samtidig med et guld kors.¹⁸ Fornyet 1893 af bomuldsfløj med kors og guldguloner, vel identisk med det, der ses på fig. 21 og 38.

Altertavle (fig. 23–25), 1620, skænket af Anna Vind, enke efter Erik Skram til Rammegård, som angivet med udskårne våbenskjolde og malet indskrift på postamentet. Storfeltsmaleri fra 1845–46, formentlig af J. B. Gjørup.

Den arkitektonisk opbyggede tavle har tredelt storstykke med sidevinger, topstykke, ligeledes med sidevinger, og topgavl, alt hvilende på tredelt postament. Både stor- og topstykke indrammes af frisojler med prydbælter, smykket med ædelstensornamentik, mens de tilhørende kapitæler har æggestav over diamantbosses. Tandsnitsgesimser, der i storfeltet er skråtstillede, indrammer de indsatte malerifelter. Samtlige sidevinger er ligesom topgavlens indramning udformet som viltre rulleværkskartoucher, i storstykket særligt udarbejdet med ørnehoveder og fugleklo samt halve storrosetter, mens frugtklaser smykker både de nedre og øvre vinger (fig. 25). Drejede kugle- og liljekronede småspir eller vaser, til dels udbygget med volutornamenter, bidrager til den uregelmæs-

Fig. 22. Alterbordspanel, bekostet 1620 af Anna Vind til Rammegård (s. 1607). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altartischpaneel, 1620 von Anna Vind zu Rammegård gestiftet.*

Fig. 23. Altertavle, skænket 1620 af Anna Vind til Rammegård (s. 1607). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Altarbild, 1620 von Anna Vind zu Rammegård gestiftet.

sige kontur. Stor- og topstykkets arkitrav har kerubhoveder, mens postamentets fremspring under de respektive søjler har løvemasker, de yderste par med glubske tandsæt, de inderste tandløse. Under sidevingerne er våbenpar for giverparrets fædrene og mødrene familie, henholdsvis Skram og Vind (nord) og Spend samt Høg (syd). Et indridset mærke, antagelig et bomærke (fig. 24), ses på postamentfremspringet i sydsiden.

Alttermalerier. Stor- og topstykkets midtfelter har figurmalerier, mens sidevingerne, topgavl og po-

stamentets midtfelt viser indskrifter, samtlige af nyere dato. 1) Storfeltet gengiver *Kristus ved nadverbordet*, 105×73 cm, olie på træ, en kopi efter Leonardo da Vincis velkendte forlæg, sandsynligvis udført af J. B. Gjørup fra Lemvig i forbindelse med tavlens renovering 1845–46, jf. bl.a. altertavlerne i Engbjerg og Hygum (s. 1349, 1388).¹⁸ 2) Topfeltet viser et gyldent kors, flankeret af palmegrene på mørkebrun bund og indrammet af en illusionistisk kartoucheindfatning, malet 1905 af J. Magnus-Petersen (jf. Vandborg, s. 1465).

(†) *Altermaleri* (fig. 26), sandsynligvis 1846 og udført af J. B. Gjørup som storfeltet, olie på træ, 61×77 cm. Maleriet, der viser *Kristi Døb* i Jordanfloden, var oprindeligt placeret i topfeltet (jf. fig. 21, 38). Efter 1905 deponeret på kirkens loft, hvorfra det dog 2004 efter en afrensning er blevet ophængt på skibets nordvæg, indsat i en forgyldt profilramme.

† *Altermalerier*. Som omtalt 1768 viste storstykket 'påskelammet', dvs. Nadveren, mens der i de to sidefelter sås hhv. Troens og Håbets personifikationer.¹⁴ Motiverne på de to øverste tavler, dvs. i topfelt og topgavl, kunne på daværende tidspunkt ikke ses. 1845–46 dekoreredes sidefelterne med stående figurer af Johannes og Mattæus efter Thorvaldsen, som den øvrige bemaling sandsynligvis malet af J. B. Gjørup og her udført som monokrome figurer, vel i bruntoner (jf. prædikestolen). Felterne, der karakteriseredes som 'meget ringe' af J. Magnus-Petersen (1900), erstattedes

Fig. 24. Bomærke(?), indridset på altertavlens syd-vendte postament (s. 1608). Foto Birgitte Bøggild Johannsen 2012. – *Namenszeichen(?)*, in das südgewandte Postament des Altarbildes eingeritzt.

Fig. 25. Sidevinge. Detalje af altertavle, 1620 (s. 1607). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Seitenflügel. Detail von Altarbild von 1620.*

1905 med indskrifter. Som anført af samme fandtes under topfeltet et malet forgyldt kors, dog fra nyere tid.

Indskrifter. Storfeltets arkitrav og postamentfeltet har antagelig oprindelige indskrifter, der dog er opmalet i forbindelse med restaureringen 1905; gylden fraktur med enkelte versaler på mørkebrun grund. Foroven læses: »Hvo som æder mit/Kiød oc dricker mit blod hand haff/uer det evige Liv.« (Joh. 6,54). På postamentet står: »Anno 1620 loed erlig oc welbiurdig Fru anna/wind sl. erick skrams til Ramegaard indsette/denne tafle udi Ramme kircke oc gaff hvn 50 daller der till«, indsat i en kartoucheramme, antagelig dog sekundær. De to sidefelter viser Fadervor (Luk.

Fig. 26. Kristi Døb. (†) Altermaleri, sandsynligvis udført 1846 af J. B. Gjørup (s. 1609). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Taufe Christi. (†) Altargemälde, vermutlich 1846 von J. B. Gjørup.

11,2-4), malet 1905 af J. Magnus-Petersen efter forlæg i altertavlen fra Ulfborg (Ulfborg Hrd.). Topstykkets arkitrav har: »Herre, her er godt at være.« (Matt. 17,4), mens topgavlen viser et Jesumonogram, ligeledes fra 1905.

†*Indskrifter*. En nyere, dvs. efter 1620, inskription i postamentfeltet viste tidligere et skriftsted fra Joh. 14,6 (Chr. Axel Jensen 1904).

Altertavlens arkitektoniske dele er stafferet i brogede farver med forgyldning og lasering i grønt og rødt på sølv, en bemaling, der blev fastlagt 1905 af Magnus-Petersen med udgangspunkt i ældre farvespor, omend senere retoucheret og neddæmpet 1973 af Georg N. Kristiansen. Dette gælder navnlig for den brunsorte bundfarve i top- og sidevinger samt i topornamentet, hvilket ændredes til mørk blågrå. Som påvist allerede 1904-05 fandtes ud over de oprindelige farver også spor af ældre overmalinger, i alt fem lag, der foruden den yngste gullige egetræsbemaling også talte perlefarve og en blå staffering, der 'sad meget fast og bredte sig over hele tavlen' (Magnus-Petersen 1905).

Arkitekturindramningen og de dekorative enkeltheder, navnlig søjlerne, sidevingernes ørnefigurer og frugtklaser samt de fantasifulde topspir, finder alle nære paralleller i de samtidige altertavler i Nees (s. 1001), Lynderup (Rinds Hrd., Viborg Amt) og Skive (Viborg Amt). Førstnævnte er forsøgsvis henført til Kristen Spend, men trods ligheder med ikke mindst løve- og kerubhoveder på værker fra dennes værksted kan det ej heller udelukkes, at en anden samtidig mester eller værkstedsgruppe har udført de ovennævnte arbejder.

Fig. 27. Detalje af alterkalk, 1631, med årstal samt initialer og våbenskjolde for giverparret, Hartvig Huitfelt og Maren Skram. (s. 1612). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Detail von Altarkelch von 1631. Mit Jahreszahl sowie Initialen und Wappenschildern des Stifterpaares, Hartvig Huitfelt und Maren Skram.

Fig. 28. Altersølv, skænket 1631 af Hartvig Huitfelt til Rammegård og hans hustru, Maren Skram. Disken er dog omstøbt 1835 (s. 1612). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Silberne Altargeräte, 1631 von Hartvig Huitfelt zu Rammegård und Gattin, Maren Skram, gestiftet. Die Patene wurde 1835 umgegossen.*

Som angivet på postamentet og beskrevet i kirkeregnskaberne bekostede Anna Vind til Rammegård, daværende kirkeværge, både træ og håndværkerløn samt fortæring i forbindelse med tavlens udførelse. Ved arbejdet medvirkede en snedker med to medhjælpere samt en maler med sin svend. Hertil kom udgifter til mureren, der »forvridede« hvælvingen i »Brix døren« (dvs. udvidede korbuen, jf. s. 1598), vel for at opnå et bedre udsyn mod tavlen.¹¹ 1826 fæstnedes tavlen med jernankre, og 1832 anbefaledes den opmaleret.²² 1845–46 foresloges tavlens fjerde felt (formentlig storstykket) forsynet med et passende maleri og indskrift, sandsynligvis baggrunden for opsætningen af J. B. Gjørups karakteristiske Nadvermaleri.¹⁸ Det bemærkedes dog 1846, at maleriet ikke var »antageligt udført«, ligesom indskriften savnedes. Bestilling på et maleri til tavlens første felt (antagelig topfeltet, jf. ovf.) tilføjes s.å.¹⁸ 1878 egemaledes tavlen og forsynedes med ægte forgyldning. Malerierne afvaskedes og ferniseredes.⁹ Et lokalt ønskede om tavlens reno-

vering 1900–01, hvorunder også anførtes kirke-tiendeejernes forslag om at lade udføre et maleri af »hr. Maler Bjerre« (antagelig Kristen Bjerre),²³ var baggrund for Chr. Axel Jensen og J. Magnus-Petersens forundersøgelser og sidstnævntes gennemgribende farveistandsættelse 1905, der også omfattede snedkermæssige tilføjelser i bøg og fyr. Ved denne lejlighed nedtoges samtidig topstykkets maleri. Der var dog ikke udelt begejstring for den ny opmaling. Allerede 1935 noteredes det, at dens »renæssancefarver« var meget ukorrekte,²⁴ og i forbindelse med en nyundersøgelse 1964–65 med efterfølgende restaurering 1973 ved Georg N. Kristiansen karakteriseredes stafseringen som »meget sjusket udført«. Tavlen var midlertidig nedtaget under kirkens hovedrestaurering 1964–65. Ved denne lejlighed tilføjes bag tavlen to støttestolper af eg, fæstnet med jernbånd. 2003 var tavlen og det på daværende tidspunkt henlagte (†)altermaleri på kirkeløftet genstand for en forundersøgelse, der fulgtes op af en mindre istandsættelse.²⁵

Fig. 29. Oblatæske og alterkande, skænket 1928 af menigheden (s. 1612). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Oblatendose und Altarkanne, 1928 von der Gemeinde gestiftet.*

Altersølv (fig. 28), omfattende kalk og disk, begge skænket 1631 af Hartvig Huitfeldt til Rammegård og hans hustru, Maren Skram (jf. også †messehagel). Disken er dog omstøbt 1835.

Kalken (jf. fig. 28), 22 cm høj, omfatter en seks-tunget fod, drevet op i en pyramidestub mod det tilsvarende, sekssidede skaft. På en af tungerne er et støbt krucifiks, ca. 3 cm højt, placeret på et graveret kors med skriftbånd i versaler og nederst et kranium med korslagte knogler. En anden fodtunge viser giverparrets graverede alliancevåbneer og initialer (»H.HF« og »M.S.«) mellem årstallet: »16 – 31« (fig. 27). Knoppen har seks rudebosser med graverede versaler: »IHESVS«. Bægeret med skrånende sider og indvendig forgyldning har ved mundingsranden fordybet versalindskrift i tre linjer, indledt af et kors; som skilletegn dobbelte prikker: »Anno 1631 Dom VII P: Trinit(atis, dvs. 24. juli): hafver erlig oc velbyrdig Hartwig Hvidtfeldt til Rammegaard oc/ sin kiere hvsfrve velb Marine Sram (Skram) for ærit denne kalk oc disk til Ramme Kircke/Gvds navn til lof oc ære.« Under foden er med fordybede versaler anført vægtangivelse (»wicht xxxviii lot«) samt to krydsskraverede ovaler, dog næppe et mestermærke. Kalken anbefaledes omstøbt og forgyldt 1843, hvilket dog må have begrænset sig til sidstnævnte samt en mulig reparation.¹⁸ Atter istandsat 1896 og 1907.⁹

Disk (jf. fig. 28), 16 cm i tværmål. På fanen er et cirkelkors. Under bunden ses to identiske stempler for Holstebroguldsmeden Jens Weilgaard (*Bøje* nr. 6725), indpræget i forbindelse med diskens omsmeltning 1835.²²

Et †*futtermal*, omtalt som »en lille flasch fuor«, til kalk og disk erhvervedes 1631.¹¹

Oblatæske (jf. fig. 29), skænket 1928 af menigheden (jf. også alterkande). Den cylinderformede æske, der er 8,5 cm høj og 9 cm i tværmål, har graveret frakturindskrift på siden: »Skænket til Ramme Kirke af Menigheden i Ramme 1928«. Lågets midtfelt er indrammet af en perlesnor; som topprydelse ses et opretstående cirkelkors. Under bund og låg er tre stempler, henholdsvis mestermærke for Cohr, Fredericia, Københavnsmærke for 1928 og guardejnstempel for C. F. Heise.

†*Oblatæske(r)*. 1586–87 og 1590 omtales en »Esk til Knapper«; det er dog uvist, hvorvidt der her refereres til oblatæskan.¹¹ 1862 omtales en oblatæske som værende fælles med Dybe Kirke (jf. s. 1562).⁹

Sygesæt, jf. Dybe (s. 1562).

†*Sygesæt*. 1633 indkøbtes en †*flaske* af tin til 'at udbringe messevin til de syge'.¹¹

Alterkande (jf. fig. 29), 1928, skænket af menigheden (jf. oblatæske). Den 29 cm høje kande har pæreformet korpus, hvorpå med fordybet fraktur er anført samme indskrift som på oblatæskan. Dekoration af perlesnor og opretstående cirkelkors på låget svarer ligeledes til denne. Under bund og låg er tilsvarende stempler som førnævnte.

†*Alterkande mv.* 1) 1632 indkøbtes en tinflaske til fem pletter messevin.¹¹ 2) (Jf. fig. 38); 1862 omtales en kande af sort porcelæn med guld kors.⁹ 1896 forsynet med låg.⁹

†*Ske*, anskaffet 1903.⁹ Af sølv.

†*Skål*, anskaffet 1906.⁹ Af porcelæn.

Alterstager. 1) (Fig. 30), o. 1650, 44,5 cm høje, inklusive samtidige lysetorne. Stagerne, der i øvrigt er uden indskrifter, har profileret fod og sammensat balusterskaft samt lav lydeskål. At domme efter formen er stagerne dog næppe identiske med de stager, der tidligst er nævnt 1592.¹¹ 2) Et par trearmede stager, o. 1900, af jernblik, opbevares i skab på orgelpulpitur.

†*Alterstager*. 1) To stager, omtalt fra 1592 i kirkeregnskaberne,¹¹ er antagelig identiske med det sæt, hvis lysetorne repareredes 1643.¹¹ 2 -7) Seks par stager, antagelig nyere og af træ ses o. 1900 opstillet på alterbordet (jf. fig. 21).

Syvstage, nyere, 44 cm høj. Høj klokkeformet fod med akantusdekoration.

†*Alterbøger*. 1608 afregnedes for en ny alterbog og en »Pationall«. En salmebog erhvervedes 1632 og en ny bibel 1637-38.¹¹

**Ciborier*. 1) (Fig. 31-32), o. 1350, af forgyldt kobber med dekorationer i emalje og indgraveret arbejde, 38,5 cm høj, udformet som en alterkalk med fod, knoppydet skaft og bæger; herpå er med et hængsel fæstnet et kegleformet og taglignende låg. Den sekstungede fod med dekoration af prægede firbladsrosetter på den lodrette standkant er drevet stejlt op mod det seksidede skaft. Knoppen har mellemfaldende spidsblade med stavværksmønster mellem firbladsrosetter. Det rundede, omtrent halvkugleformede bæger hviler på et indskudt 'fodled', der øverst afsluttes med en bort, udkåret som en omvendt tindekrans. Tilslutningen til bægeret forekommer dog uharmonisk, hvilket kan være en konsekvens

af, at dette led senere er blevet beskadiget, men det kan heller ikke udelukkes, at de to hovedled, dvs. bæger og skaft med fod, er sekundært sammenført. Bægerets sider har graveret udsmykning med seks rundbuer, hvori trepas. Mellem buerne er fligede rosetter. Låget, der med et hængselled er fæstnet til bægerets mundingsrand, har øverst en seksbladet blomst. Et afsluttende topornament (et kors?) er afbrækket. På siderne har oprindelig været pånippet seks 'gavlkviste', hvoraf kun to er bevaret. Kvistene har trappegavl og indrammer et rundbuet figurfelt; baggrunden på den ene viser spor af blålig emalje over indridsning med kvadermønster, mens bunden i det andet felt er dækket af brunfernis. I førstnævnte ses silhuet af og monteringshul fra en, nu afbrækket, figur. Et tilsvarende hul ses ikke på det modstående felt (Nationalmuseet, inv.nr. D 1407).

2) (Fig. 32-33), o. 1400-1450, af forgyldt kobber med udsmykning i graveret og drevet arbejde. 36,5 cm højt. Opbygning som nr. 1, dog med sekssidet bæger og tilsvarende, højt pyramideformet låg, omend uden gavlkviste. Den sekstungede fod, der er højere end nr. 1, hviler på en dobbeltprofileret lodret standkant og er drevet op mod det seksidede skaft, som foroven og forneden har et tredelt profilled. Knoppen er flad med stavværksmykkede spidsblade mellem firbladsrosetter. Fra det øvre skaftled udgår bægeret, hvis nedre konsollignende del formidler overgangen til selve bægerleddet, der har seks lodrette sider. Samtlige sidefelter har figurdekoration med helgenfremstillinger, alle på krydsskraveret baggrund. Figurene, som alle er vist i halvfigur, er her beskrevet fra venstre mod højre: 1) Englepietà.²⁶ Den tornekrone Kristus er vist som Smertensmand, stående med nøgen overkrop i sin kiste eller sarkofag. To engle med lange kjortler og korsdekoration på hovedet støtter hans overkrop. 2) Ungdommelig, skæglos martyrhelgen, måske Skt. Stefan, ikklædt folderig klædning med bred nedfaldende og tunget krave. I højre hånd fatter han om en palmekvist, mens venstre hånd, der er dækket af klædningen, holder en bog. 3) Jomfru Maria med Jesusbarnet. Gudsmoderen, der bærer en liljeprydet krone på hovedet, delvis dækket af et hovedlin, har folderig dragt, lukket med

Fig. 30. Alterstager, o. 1650 (s. 1612). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altarleuchter um 1650*.

Fig. 31. Detalje af ★ciborium o. 1350, sml. fig. 32 (s. 1613). Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – Detail von ★Ziborium um 1350, vgl. Abb. 32.

en rund agraf ved halsen. På venstre arm bærer hun det nøgne Jesusbarn med bladmønstret glorie. Han synes med begge hænder at fatte om et ovalt objekt (vel en frugt). I højre hånd holder Maria selv tilsyneladende en flad genstand. 4) Skt. Peter. Apostelfyrsten har som vanligt skaldepande og kort skæg. I højre hånd fatter han om nøglen, mens den venstre holder en bog. 5) Skt. Barbara. Helgeninden, der bærer en korsblomst og spidsbladdekorert krone på sit udslåede hår, har folderig kappe over en kjole med mønstret halskant. I højre hånd holder hun sit attribut, et tårn med tre åbninger; det krydsskraverede tag minder om ciboriets låg. I venstre hånd holdes martyrpalmen. 6) Uidentificeret bispehelgen. Helgenen har bispehue og tungesmykket glorie. I højre, handskebeklædte hånd fatter han om sin bispestav, mens han med den venstre holder en

bog. Det sekssidede låg, der er fæstnet med dobbelthængsler til bægeranden, har forneden en tindekrans og rejser sig stejlt mod en kugleformet afslutning, hvis topprydelse, et kors, delvis er afbrækket. Siderne er krydsskraverede som imitation af tagplader, mens graterne har dekoration af krabbekamme (Nationalmuseet, inv. nr. D 1406).

De to sjældne, middelalderlige ciborier – et liturgisk kar, der anvendes til opbevaring af det indviede nadverbrød, hostien – er først i slutningen af 1600-tallet kommet til kirken, det ene angiveligt fra Norge. Denne proveniens gælder dog formentlig begge ciborier. Som udførligt meddelt i præsteindberetningen fra 1768 nævnes på alteret en monstrans, 'som det synes at være', hvori fandtes en siden forsvundet seddel med følgende tekst, der for sit interessante indhold her skal gengives in extenso: »Denne Mon-

Fig. 32. *Ciborier o. 1400-1450 og o. 1350 (s. 1613). Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Ziborien um 1400-1450 und um 1350.*

strantz (...) var destineret med andet Kobber udj Trundhiem (Trondhjem) at smeltes til at støbes en Klock deraf; Men formedelst dessen Antiquitæt er penge derfor given efter Vordering af dend Welædle Hr. Assistentz Raad og Assessor ved

dend Kongl. Ober hoff Ret Monsr. Lund Anno 1672, da hand var der udj Com(m)ission. Og er sam(m)e Monstrantz kom(men) fra Saxo Kirke, dend var given som traderet af Kong Oluf/: icke langt derfra er hand bleven dræbt af Almuen sine

Undersaatter:/ Fornæfnte Saxo Kirke selv ligger Udj Wehrdalen eller Inderøyen ongefehr 7 miile oven for Trundhielm. Aggershuus d. 24 Juni 1673. Offue Juel.¹⁴ Beretningen gentages 1769 i *Danske Atlas* (dog med urigtigt anført årstal: 1622 i stedet for 1672), idet der nu utvetydigt omtales to monstranser, »som synes at have været Røgelse-Kar i Pavedømmet».²⁷

De i teksten anførte personer er Christian Madsen Lund (1624-91), senere kancelli- og etatsråd, men 1672 nyudnævnt assessor i Overhofretten og sammen med landkommissionær Niclaus Paulsen (Nicolaus Poulsen) medlem af en kommission, der d.å. sendtes til Trondhjem for at høre bøndernes klage.²⁸ Endvidere Ove Juul (til Villestrup), der som nævnt s. 1604 var far til kirkens daværende ejer, Christian Juul-Rysensteen. Juul befandt sig bl.a. fra maj 1672 – maj 1674 i Norge i sin egenskab af vicesatholder og stiftsbe-falingsmand over Kristiansands hovedamt.²⁹ Den påtænkte omsmeltning af kobbergenstandene til en klokke repræsenterer antagelig en isoleret sag og var næppe led i en organiseret indsamling, svarende til de velkendte klokkekonfiskationer i 1500-tallet og første del af det følgende århundrede.³⁰ Det beskrevne ciborium kom fra Saxo Kirke, dvs. Sakshaug Kirke (Inderøy kommune i Nordre Trøndelagen, nær Verdal og Trondhjem). Ciboriernes datering til slutningen af 1300- og begyndelsen af 1400-tallet (jf. ndf.) modsiger naturligvis den nævnte myte om Olav den Helliges donation (†1030).

Ciborierne tilhører den hyppigst forekommende type, der er forsynet med skaft og fod og lader sig indordne i to forskellige undergrupper, hhv. med bæger, formet som et kugleudsnit (nr. 1) eller med polygonalt bæger, fod og låg (nr. 2).³¹ At dømme efter den enklere fod og navnlig bægerets udformning og ornamentik, der har et senromansk eller unggotisk præg,³² stammer nr. 1 antagelig fra 1300-tallet, måske endda fra århundredets første halvdel.³³ Paralleller til lågets gavlkviste findes dog også blandt gruppen af polygonale ciborier. Et eksempel fra Domkirkeskatten i Fritzlar, nær Kassel, med sekskantet bæger, smykket med graveret ornamentik og stejlt pyramidetag med krabbebord, er bortset fra foden

i øvrigt nært beslægtet med nr. 2, men dateres til den senere del af århundredet.³⁴ En beslægtet version med lavere tag og seksidet fod med konkave sider er ligeledes bevaret på Nationalmuseet (inv.nr. D 1157). Sidstnævnte har muligvis også norsk proveniens (fra Stavanger(?)), hvilket dog ikke nødvendigvis er ensbetydende med, som antaget, at begge er fremstillet i Norge.³⁵

De to klenodier opbevarede sammen med altersølvet og har måske været genanvendt som oblatæsker (jf. ovf.), idet man dog fra midten af 1800-tallet ved de årlige syn særligt indskærpede, at 'monstransen og det tilhørende røgelseskar'(!) fra den katolske tid blev omhyggeligt opbevaret.¹⁸ 1879 erhvervedes begge for en sum af 50 kr. af Nationalmuseet fra kirkens værger, formidlet gennem lærer H. C. Strandgaard, Selde pr. Skive. Genstandene var på det tidspunkt henlagt bag altertavlen.³⁶

Messehagel, moderne, af grønt lærred med dekorationer i gyldent og rødt. På ryggen ses et bladkors, på forsiden et kors mellem hjerter. Beigefarvet silkefor. Ganske svarende til hagelen i Dybe (s. 1562).

†*Messehagler*. 1635 fik kirken en fornem hagel af rødt damask og sardug (af halvt uld, halvt silke, formentlig anvendt som for), smykket med kors af kniplinger og silkebroderi; alt udførtes af en skrædder i Lemvig.¹¹ Hagelen er antagelig identisk med den, der 1768 omtales som skænket af Hartvig Huitfelt til Rammegård og hans hustru Maren Skram, som også donerede kirkens altersølv (s.d.).¹⁴ 1844 foresloges anskaffelsen af en hagel af rødt fløjl.¹⁸ 1914 forsynedes den med nyt kors og ægte guldtrusser.⁹

Alterskranke (jf. fig. 20), 1964-66. Skranken, der danner en halvcirkel, er forsynet med drejede balustre. Lys olivengrøn staffering, håndlisten står dog ubemalet. Knæfald er ligesom den tilhørende nyere knæleskammel betrukket med mørkebrunt læder.

†*Alterskranker*. 1798 var knæfaldet ganske løst.¹⁶ Skranken fornyedes 1845¹⁸ og havde et lige forløb tværs over koret, gennembrudt af to dobbelte gitterdøre.⁹ Den tilhørende †*bedeskammel* fik 1862 nyt rødt fløjlsbetræk.¹⁸ En ny skranke (fig. 21) udførtes 1886⁹ efter forbillede i Lemvig Kir-

Fig. 33a-f. Detaljer af *ciborium o. 1400-1450, sml. fig. 32. a. Englepietà. b. Sct. Stefan. c. Jomfru Maria. d. Sct. Peter. e. Sct. Barbara. f. Bispehelgen (s. 1613 f.). Nationalmuseet. Foto Arnold Mikkelsen 2012. – Details von *Ziborium um 1400-1450, vgl. Abb. 32.

kes alterskranke. Ved opstillingen indskærpedes det, at der blev taget hensyn til præste- og degnestolene, der endnu befandt sig i korets nord- og sydøsthjørner. Oprindelig egemalet med let forgyldning, idet håndlisten var mahognimalet. 1934 suppleret med hylde til særkalke og nyt knæfald.⁹

Døbefont (fig. 35), romansk, af finkornet granit. Den 88 cm høje font, der tilhører områdets vanlige bægerbladstype (Mackeprang, *Døbefonte* 156 ff., 407), har en fod af lys rødlig sten, nederst med en rektantet plint, hvorpå et skaftled, foroven afsluttet med en kraftig vulst. Kummen, der er af mere lysgrå sten og har tværmålet 66 cm, har over det indknebne øvre skaftled, hvoraf en flis er afhugget; krans af bægerblade og ved mundingsranden en attisk profil.

Fonten var 1862 placeret i korets nordside.⁹ 1883 afrensedes den for sin, utvivlsomt sekundære, bemaling.⁹ 1884 flyttedes den til en placering i korbuen.⁹ I dag i skibets nordside, umiddelbart vest for korbuen.

†*Fontelåg*. 1851-52 foresloges det eksisterende låg erstattet med et nyt 'af passende skikkelse'.¹⁸

Dåbsfad (fig. 34), o. 1550, antagelig tysk eller nederlandsk. Fadet, der måler 59,5 cm i tværmål, har en rig dekoration, udført i relief, præget eller graveret. I bunden ses en fremstilling af den kejserlige dobbeltørn med krone og det sammensatte habsburgske våben, indrammet af en delvist nedslidt minuskelindskrift, der gentages fire gange: »Gott sei mit uns«. Skriftbåndet indrammes af en bort med seksbladede smårosetter på stilk. Fanden har en frise med parvist gentagne springende

Fig. 34. Dåbsfad, o. 1550 (s. 1617). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Taufschüssel um 1550.*

hjorte, der forfølges af hunde; mellem de enkelte dyrepar er træstubbe. Fadet finder flere paralleller, bl.a. på Sjælland og Fyn (jf. f.eks. Svallerup, DK Holbæk 1599; Odense Vor Frue, DK Odense

Fig. 35. Døbefont, romansk, af granit (s. 1617). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Romanische Taufe aus Granit.*

1103). Tidligst omtalt 1811 ('et bækken'),¹⁶ der anbefalede 'afpoleret eller opkogt' 1857.¹⁸

Dåbskande, 1910.⁹ Af tin, 31,5 cm høj, med korsprydet låg.

†*Dåbskande*, 1862, af tin. Anskaffet 1862, men kasseret 1891 til fordel for en større, der dog 1910 afløstes af den nuværende (jf. ovf.).⁹

Prædikestol (fig. 36), 1607,¹¹ formentlig udført af Kristen Spend, med kurv på seks fag og samtidig himmel. Nyere læsepult og opgang. De fem storfag er udsmykket med apostle, udført 1845, sandsynligvis af J. B. Gjørup, Lemvig (se altertavle). Prædikestolen har siden sin tilblivelse skiftet plads i alt tre gange, jf. ndf.

Stolen er udformet som en karnapprædikestol på i alt seks fag, hvoraf de tre danner selve fremspringet, mens to fag er anbragt i nord og et ved sydvæggen. Kurvens arkadefelter indrammes af joniske søjler med høje prydbælter af beslagværk; øverst, under det forenklede joniske kapitæl, har søjlerne en hals med den for Spend og hans værksted karakteristiske karvskårne stjerne. De enkelte arkader bæres af kannelerede pilastre og bueslag med æggestav og tandsnit; i sviklerne rosetter. Postamentet har glatte profilindrammede felter, mens hængestykkerne viser dobbelte volutornamenter, hvorimellem kerubhoveder (rekonstruerede). De øvre smalfelter har beslagværksornamentik med bl.a. diamantbosser, mellem profilindrammede fremspring. Kronfrise med tandsnit.

Den samtidige *himmel* har rektangulær form med tresidet fremspring. På de seks sider er over en arkitrav med tandsnitsfrise høje prydgavle med kartoucheværk, flankeret af opstandere med drejede småspir. Under himlen er et trapezformet, profilindrammet felt med en (nyere) Helligåndsdue, indsat i en roset; mod væggen er et udsavet hængestykke. I forbindelse med stolens opsætning 1935 ved nordvæggen flyttedes det yderste fag i syd til vestenden. Denne opsætning bevarede dog 1966 i forbindelse med stolens tilbageflytning ved triumfvæggen, således at faget nu udgør første felt, nærmest opgangen.

Prædikestolsarkitekturens nuværende brogede staffing, fastlagt ud fra ældre spor, hidrører i hovedsagen fra en restaurering, gennemført 1927 ved Poul Jensen under Nationalmuseets opsyn (jf.

Fig. 36. Prædikestol, 1607, tilskrevet Kristen Spend, med apostelmalerier, 1845, sandsynligvis af J. B. Gjørup, Lemvig (s. 1618). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Kanzel, 1607, Kristen Spend zugeschrieben, mit Apostelgemälden, 1845, vermutlich von J.B. Gjørup, Lemvig.

versalpåskrift på bagsiden af tredje arkadefelt, regnet fra nord), delvis fornyet 1935 af Johannes Th. Madsen (jf. antikvapåskrift på bagsiden af femte felt, regnet fra nord) i forbindelse med prædike-stolens flytning d.å. (se ndf.). Farveskalaen omfatter rød, okkergul, grøn, lysegrå, blå og sort, hvortil kommer forgyldning og forsølving, idet himlens underside er grøn med gyldne stjerner, dog med blå baggrund bag Helligåndsdue. Arkadefagene har for de fems vedkommende apostelmalerier, udført 1845 på gråblå grund i monokrome brun-toner som imitationer af bronzestatuer og kopieret efter Thorvaldsens figurer i København Vor Frue Kirke (jf. bl.a. Harboøre, Hygum og Dybe, s. 1284, 1398, 1566),¹⁸ sandsynligvis af J. B. Gjørup. Fra nord mod syd ses Peter med nøgler, Bartolomæus med kniv, Simon Zelotes med sav, Thomas med vinkel (fornyset eller opmalet) og Jakob den ældre med stav og pilgrimshat i hånden. Det første, nordvendte fag har et skriftsted i fraktur (1 Pet. 1,3) og årstal, 1935, malet i guld på blågrå grund i forbindelse med stolens ændring og flytning. Samtlige postamentfelter har skriftsteder, ligeledes

i gylden fraktur, dog på sort grund, regnet fra nord til syd: Sl. 23,1; Luk. 11,28; Joh. 1,14; Joh. 6, 68; Joh. 20, 29 og 1 Joh. 1,7. På himlens frise-felter er Jesumonogrammer i gyldne versaler på sort, svarende til det oprindelige, beskrevet 1768.¹⁴

†*Figurmalerier og indskrifter.* Som anført i præsteindberetningen 1768 havde stolen i alt seks storfelter med malerier af profeterne, hhv. de fire store og de to små, alle med tilhørende navne (og muligvis skriftsteder, jf. Dybe (s. 1566)):¹⁴ Esajas, Jeremias, Ezekiel, Daniel, Joel og Hoseas. I forbindelse med Gjørups nyopmaling anførtes apostelnavnene på de respektive postamentfelter.

Prædikestolen har navnlig i de dekorative enkeltheder og i arkadefelternes motivvalg store lighedspunkter med Kristen Spends stole i Tørring (1605, s. 688, malerierne dog kopieret efter Bøvling), Bøvling (1600-tallets første fjerdedel, s. 839), †Hove (1606-08, s. 1435) og Dybe (1607, s. 1566). Malerierne på de to sidstnævnte var udført af en mester fra Holstebro, formentlig identisk med Morten Maler. De nævnte stole havde alle fra første færd udsmykninger med profeter og skriftsteder.

1607 indkøbtes tømmer og jern til stolen og dens himmel, der udførtes ganske samtidig med stolen i nabokirken Dybe. Samtidig betaltes snedkeren 12 dlr. for sit arbejde, hvortil kom kost ialt 62 dage. Murermesteren indmurede en stang i muren til selve opsætningen. 1645 forlængedes trappen.¹¹ *Placeringen* var på daværende tidspunkt ved skibets sydvæg, hvor den endnu var anbragt 1768, da malerierne dog betegnedes som 'meget forfaldne'.¹⁴ Først 1832 foresloges hele værket opmalet,²² om end dette først gennemførtes 1845. Det er tænkeligt, at nymalingen er gennemført i forbindelse med stolens *flytning* fra sydvæggen til triumfvæggens sydvestside, men denne kan også være gennemført tidligere, f.eks. i forbindelse med indsætning af større vinduer i sydvæggen.³⁷ I den ændrede placering anbragtes stolen på en muret †*sokkel* af svære munkesten (Poul Jensen 1927), dog var lydhimlen placeret acentralt i forhold til selve kurven. Ved nystafferingen 1845 blev stolens 'felt', dvs. vel alle (synlige) postamentfelter, forsynet med indskrifter.¹⁸ Ved samme lejlighed er figurfelterne sandsynligvis blevet nymalet med

Fig. 37. Stolestade, o. 1600 (s. 1621). Foto Arnold Mikelsen 2011. – *Gestühl um 1600*.

apostelfigurer af J. B. Gjørup fra Lemvig, om end disse først er omtalt 1862.⁹ S.å. opfarvedes stolens beklædning (på håndlisten) og forsynedes med en smal bort af guldbrokade, hvilket siden fornyedes regelmæssigt.¹⁸ 1877 fik den en egetræsstaffering, idet søjlerne fik en lysere tone end det øvrige. 1883 foresloges det åbne rum under stolen dog aflukket fra gangen med et panel, Samtidig anskaffedes en 'mere bekvem' trappe til stolen.⁹ 1897 sænkedes stolen, ved at man fjernede tre skifter af undermuringen.⁹ En *†læsepult* tilføjedes 1906.⁹ Stolen blev gennemgribende restaureret 1927 af Poul Jensen efter en forundersøgelse 1917.⁹ Ved denne lejlighed rekonstrueredes udskårne dele, der manglede (bl.a. hængestykker og kerubhoveder på kurven samt tandsnit, topgavle og -spir på himlen). Farvemæssigt søgtes den oprindelige staffering genskabt ud fra spor, navnlig i den sydvendte side. Samtidig konstateredes i alt fire farvelag, yderst en gullig egemaling i to nuancer med en let forgyldning og derunder en hvidlig og blå staffering, til dels med marmorering og anvendelse af guld, hvilket også synes at have dækket arkade- og postamentfelter, der således havde fremtrådt helt uden figurer og indskrifter. Antagelig hidrører denne bemaling fra o. 1800. Nederst fandtes enkelte spor af den oprindelige staffering. I forbindelse med hoveddistandsættelsen 1935–36 valgte man at flytte stolen til skibets nordside, idet det hidtil utilgængelige sjette fag mod sydvæggen nu omdannedes til et endefag, vendt mod vest. Dog ytrede Nationalmuseet bekymring ved flytningen, der gennemførtes mod traditionen.³⁸ Ved ændringen, varetaget af Johannes Th. Madsen, tilføjedes en ny indskrift i det fornyede storfelt på det flyttede fag, ligesom man dæmpede stolens 'ret råbende farvevirkning', bl.a. den 1927 anvendte aluminiumsbelægning, der nedtonendes, svarende til gammelt anløbet sølv.³⁹ I forbindelse med kirkens restaurering 1964–66 blev stolen imidlertid flyttet tilbage til triumfvæggen. Den nuværende opgang hidrører formentlig fra dette tidspunkt. 1987 og atter 2003 anbefaledes fæstnelse af afskallet staffering, både på kurv og lydhimmel.

Stolestader (fig. 20, 37, 40), 1935–36, med integrering af enkelte ældre dele fra o. 1600 (jf. *†stolestader*).

Fig. 38. Indre, set mod øst. Ved alteret ses *†*skrifte- og degnestole (s. 1622). Foto Chr. Axel Jensen 1904. – *Innernes gegen Osten. Beim Altar sind die *†*Beicht- und Küsterstühle.*

Staderne omfatter i alt 14 stader i nord og 12 i syd. Opstillet hhv. østligst og vestligst i nordrækken ses to ældre stader, hhv. med fire og tre højrektangulære profilfyldinger i rygpanelet og udskårne gavlstykker med trekantet topprydelse med tre opstandere samt volutter (fig. 37). Disse har dannet inspiration for udformningen af de nuværende stolegavle, der på bagsiden har Jesumonogrammer i relief. Lys grågrøn staffering, røde stofsæder.

†Stolestader. Tidligst nævnt 1586–87, da to snedkere arbejdede med stoleværket. 1590 indkøbtes yderligere træ hertil.¹¹ 1609 udførtes tre stole i koret.¹¹ 1768 fandtes 21 mandstole og 17 kvindestole, hver med seks sæder.¹⁴ 1797 omtaltes stolene som meget brøstfældige og uden døre eller knæfald.¹⁶ Et antal stole i tårnet var 1802 'rent borte'.¹⁶ Som det ses fig. 21, havde hovedparten af stolene glatte gavle med udsvejfede topstykker, ganske svarende til staderne i Bøvling (s. 842), der fornyedes o. 1851; stolene i Ramme kan derfor være renoveret på samme tidspunkt. 1862 udgjorde antallet 36 malede fyrretræstole, heraf var dog kun fire

Fig. 39. †Orgel, 1920 (s. 1624). Foto før 1971. – †Orgel, 1920.

kvindestole og tre mandsstole forsynet med døre og fyldingsryglæn.⁹ Året efter forsynedes mands- og en række kvindestole med fodskamler, og 1865 blev alt malet.⁹ 1876 reguleredes stolernes ryglæn, og alt blev opmalet på ny. 1883 fjernedes dørene i de øverste stolestader.⁹ 1928 foresloges en fornyelse af samtlige stader, i alt 28, der skulle udføres efter tegning af kunstmaler Johannes Malling og males med sammenslynget Jesumonogram.⁹ Som det ses på ældre fotografier, gennemførtes ændringen kort før renoveringen 1935–36.

†*Brudestol*. Anskaffet 1588.¹¹

†*Præstestol*, antagelig 1945.⁹ Armstol af mørkebrunt træ med sort lædersæde.

†*Skrifte- og prærestole* (jf. fig. 38). 1618 forærede Anna Vind træ til stolen og betalte samtidig snedkerens løn.¹¹ Stolen foresloges fornyet 1852 ligesom degnestolen.¹⁸ Som det fremgår af fig. 38 og yderligere af beskrivelsen 1862 i *Synsprotokol-*

len,⁹ var den udformet som en lukket opbygning med indgang fra vest via en dør, foroven med gitter, ganske svarende til degnestolen i syd; stolen havde øverst en lav, udsvejfet gavlf – alt i alt en udformning, der dog følger en type, anvendt godt 50 år tidligere (jf. Resen, s. 1161).⁴⁰ Stolen blev egetræsmalet 1876,⁹ men afmonteredes o. 1909. D.å. etableredes et nyt aflukke for præsten i korthjørnet, afskærmet med et grønt forhæng.⁹

†*Degnestol*, jf. ovf. Tidligst nævnt 1830–31, da den behøvede en reparation.²² Foreslået fornyet 1852.¹⁸ Endnu 1862 placeret over for skriftestolen, men i modsætning til denne forsynet med to halve døre.⁹ Et forslag om en sløjfning 1884 i forbindelse med kirkesangerens flytning til den øverste stol i mandsrækken blev dog opgivet året efter,⁹ og først o. 1909 synes stolen afmonteret, jf. ovf.

†*Herskabsstol*. Erhvervet 1611 af Kirsten Krabbe, g.m. Lauritz Kruse til Møgelgård (Dybe Sogn).¹¹

Fig. 40. Indre, set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Inneres gegen Westen.*

Fig. 41. Kirkeskib, 2009 (s. 1625). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Kirchenschiff* 2009.

†*Bænke*, tidligere opstillet i koret, malet ligesom stolestaderne.⁹

Pengeblok, 1969,⁹ af mørkebrunt træ med vipelåg. Ophængt nord for indgang.

†*Pengeblok*, omtalt 1862, af træ.⁹ I koret. †*Pengebøsse*, omtalt 1862, af blik.⁹ I skibet, ved kirkedøren.

Dørfloje. 1) 1935–36. Den lakerede dørfloj af egeplanker med smedede gangjern i middelalderstil stammer fra Hother A. Paludans restauring (jf. fig. 9 og 16). Indgangsdør i tårnets sydside. 2) 1964–66. Glat, tofløjet dør med grågrøn staffering, svarende til stolestaderne. Mellem skibet og våbenhuset.

†*Dørfloje*. 1592 betales en snedker for udførelsen af to døre. 1635 forsynedes syddøren med hængsler.¹¹ 1856–57 fornyedes den gamle yderdør med en ny fyldingsdør med tilhørende lås og nøgle, malet med oliefarve i egetræskulør.¹⁸ 1862 omtales to yderdøre, heraf en dobbelt fyldingsdør af fyr på tårnets sydside, der fungerede som indgangsdør og var malet i citronfarve(!), samt en dør på skibets nordside, der gav adgang til herskabspulpituret og anvendtes af ejerne til Rammegård.⁹

†*Herskabspulpitur*. 1768 nævntes en herskabstol, placeret på nordsiden oven over kvindestolene.¹⁴ Pulpituret, der 1791 karakteriseredes som 'smukt', rummede pladser både til Rammegårds herskab og deres domestikker.¹⁰ Opgangen og indgangen hertil skete udvendig fra. Trappen til pulpituret istandsattes 1855.¹⁸ Opbygningen fjernedes dog 1876.⁹

Orgel (fig. 40), 1971, med fire stemmer, bygget af Bruno Christensen, Terkelsbøl. Disposition: Gedakt 8', Principal 4', Rørflojte 4', Oktav 2'. Den renæssanceinspirerede facade, der er genanvendt fra kirkens tidligere †orgel, bærer inskriptionerne »ANNO 1920« og »Pris Herren / Syng for ham – Spil for ham«.⁴¹ Bemalingen er ligesom det tilhørende pulpitur harmoniseret med det øvrige inventar, dvs. med mørkebrun grund, blå og hvid marmorering på gesimser, grålige skyformationer i pulpiturets arkadefelter og spredt anvendelse af rød, grøn og guld. På vestpulpituret, med spillebord i orgelhusets søndre gavl.

†*Orgel* (fig. 39), 1920, med fire stemmer, bygget af A. C. Zachariasen, Aarhus.⁴² Disposition: Bordun 16', Principal 8', Salicional 8', Flauto 4'. Pneumatisk aktion og vindlade.⁴³ Facaden, der havde attrappiber, er genanvendt i kirkens nuværende orgel, dog med nye, klingende prospektpiber i en ændret opstilling. På samtidigt pulpitur i kirkens vestende. Trappen blev fornyet 1935–36.⁹

Salmenummertavle, 1927. Tavlen, der er dateret og signeret »PB« på den nedre vandrette rammekant, har en forenklet mæanderbort som dekoration. Stafferet i nuancer af grønt, rødt, blå og beige med guld og sølv. Hængetal af metal. †*Salmenummertavler* (jf. fig. 21). 1862 er omtalt fire sortmalede trætavler.⁹ 1903 anskaffedes to ekstra tavler.⁹

†*Legattavle*. 1766 omtales en lille tavle, der beskrev en pengegave på i alt 1500 rdl. fra 'forrige strandridder ved Ryssensteens strand, sl. Johannis Grunning', bl.a. til fattige på Rysensteen og i sognet.¹⁴ Jf. gravsten nr. 2.

Præsterækketavle, 2003, udført af Erik Madsen, som anført på rammens vestvendte kortsider. Tavlen, af ubehandlet eg, har svungen gavl med dekoration af frugter og blade og indrammende halvsojler.

Fig. 42. Klokke, 1300-tallet (s. 1625). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Glocke, 14. Jahrhundert.*

Kors (jf. fig. 20), moderne, af lyst, ubehandlet eg, 150×100 cm. Ophængt på skibets nordvæg.

Belysning (jf. fig. 20), omfattende to nye lysekroner af messing, begge ottearmede med glat hængekugle og balusterskaft. Ophængt i skibets øst- og vestende.

Kirkeskib (fig. 41), »Santa Maria«, 2009, udført af Jens Chr. Mathisen og skænket af Ejvind Vogntoft Jensen. Den store kirkemodel gengiver Christoffer Columbus' skib, en tremastet, såkaldt 'karack', som han sejlede til Amerika med 1492. Sort under vandlinjen, træfarvet oven over. Navnet er angivet med sorte versaler, mens navnene på skibsbygger og giver er indgraveret i påhæftede messingplader.

†*Ligbåre*. 1652 omarbejdes kirkens gamle ligbåre til en ny, dog af mindre omfang.¹¹

Klokke (fig. 42), 1300-tallet. Den indskriftløse klokke med tværmålet 83 cm har som betonet af Uldall (*Kirkeklokker* 52) en ret sjælden form, idet sidelinjen af selve klokkelegemet kun er lidt hulet, mens slagringen springer markant frem. Hankene har dobbelte tovsnoninger. Øverst på legemet er to profillister, der indrammer det tomme skriftfelt; en tilsvarende spinkel rundstav ses over slagringen. Kneblen er fornyet. To ældre knebler er ophængt på væggen ved siden af klokken. Heraf har den ene, antagelig den oprindelige, ligeledes en usædvanlig form, idet den er helt flad på begge sider. Klokken er ophængt i en ny slyngebom.

Klokken var nedtaget 1586-87 i forbindelse med klokkestolens istandsættelse (jf. ndf.).¹¹ Repareret 1625.¹¹ 1791 betegnet som meget god og vellydende.¹⁰ 1829 nævnt som revnet, men repareret med jernbånd og endnu brugelig.²² Klokkeophængt repareredes 1997 af Thubalka, Vejle, den ældre knebel anbefalede dog bevaret som hidrørende fra en tid, da man klemte med en lettere knebel.

†*Klokkestol*. 1586-87 arbejdede en tømrer med at reparere klokkestolen.¹¹

GRAVMINDER

†*Mindetavle*, o. 1699, over Hans Michelsen, inspektør og birkedommer ved »Friherskabet Rysenstein« (Rysenstein), †1699 i Volder i en alder af 45 år. Omtalt 1768 som en træramme med indskrift, der hentydede til afdødes grav, vel i kirkegulvet nedenfor.¹⁴ Tavlen fandtes øjensynlig ikke længere 1862, da det udtrykkeligt anførtes, at der ikke var epitafier i kirken.⁹

Gravsten (fig. 43), o. 1733, over Jens Hansen Ugelberg (Uglbjerg), tidligere forvalter ved Rysenstein og Rammegård, *11. juli 1675 i Ferring Præstegård, †11. juli 1733, tillige med hustruen, Anne Hansdaatter Palludan (Hansdatter Paludan), *27. aug. 1676 i Faulum Præstegård, <†27. aug. 1767>. I parrets 24 års ægteskab var de velsignet med en række børn og bosiddende i Volder.

Sten af grålig kalksten, ca. 200×140 cm. Tekstfeltet er stærkt nedslidt, og kun enkelte fragmenter af indskriften, som udførligt registreredes

1768, kan læses i dag. I hjørnerne er ovale medalljoner med evangelistsymboler, øverst tv. og th. Mattæus og Markus, forneden tv. og th. Lukas og Johannes. Over skriftfeltet, der har tekst med fordybede versaler, ses ovalfelt med relief af Den Opstandne Kristus, mens der forneden vises forkrænkighedssymboler, hhv. vinget timeglas over kranium med korslagte knogler og valmuekapsler. Under personalia læstes et mindevers i otte rimede strofer:

»De begge under den steen haarde tunge Dyne
Her sowe sødelig, til de faare udi Syne.
dend sidste dag; Thi da skal vist til live faae
Dend dyrbare Skat i Paradies at staae
I troe og kiærlighed de levede og døede
som De saa hver som vil for dom(m)en glade møde
bevar et ærligt Nafn Samvitighed fra Steen
Da grafsten ære er og Kroppen ey til Meen.«

Stenen, der er beslægtet med samtidige eksempler i Vandborg og Dybe (s. 1474, 1577) og nu

Fig. 43. Gravsten, o. 1733, for forvalter Jens Hansen Ugelberg (†1733) og hustru Anne Hansdatter Paludan (s. 1625). Foto Arnold Mikkelsen. – *Grabstein um 1733 für Verwalter Jens Hansen Ugelberg und Gattin.*

står sortstafferet, fandtes 1768 på kirkegården ved det vestre dige.¹⁴ I dag opsat ved våbenhusets nordvæg på en muret sokkel.

†*Gravsten.* 1) O. 1696, over Peder Mouridsen, tidligere inspektør, forvalter og birkedommer i baroniet Rystensteen, bosiddende på Fladhede (Fladhede) i Ramme Sogn fra 1677 til sin dødsdag 4. febr. 1696. Tillige over hans første hustru, Kirsten Sørensdatter Bloch, †17. apr. 1687 i Fladhede samt to af deres børn. Nævnt 1768 som placeret i skibet mellem stolene.¹⁴

2) O. 1756, over »dend i Livet særdeles ærlige, reedelige og for sin dyd og gudsfrý(g)t meget elskelige« Johannes Grunning, tidligere strandrider ved Rysensteen, *1686 i Schlesien, døbt i Slotskirken i Olsnische (Olschnitz), †11. nov. 1753 på Rammegård i sit 70. år, »effter at hand længe forhen var afdød (af) verden«. Jf. †legattavle.

Stenen havde indskrift i en halv 'runddel i vestenden', bl.a. med personalia og henvisning til tre skriftsteder, hhv. Syr. 7,4, Hebr. 3,7 og 4,16. Nævnt 1768 som placeret uden for våbenhusdøren.¹⁴

†*Murede begravelser.* 1768 nævnes i koret en åben begravelse for kirkens sognepræst, Lauritz Bloch (Lars Frederiksen Bloch, †1742).¹⁴ Begravelsen var 1862 forsynet med en trælem.⁹

Kirkegårdsmonumenter. 1) 1800-tallets første halvdel, over nu ukendt.

Indskriftsten af grålig sandsten, 200×104 cm. Stenen, hvis overflade er stærkt nedslidt, har nyklassicistisk portalindramning over skriftfelt i fordybet kursiv. Heraf læses i dag kun fragmenter af teksten: »(...) en sørgende (...) og 5 Sønner og 2 Døttre (...). Retskaffenhed, Varsomhed og Godgjörenhed udmærkede (...)«. På kirkegårdens nordlige del.

2) O. 1845, over (Hans) Chr(istian) Högh (Høegh), *27. aug. 1764, † på Rammegård 24. jan. 1845.

Indskriftsten af grålig sandsten, 198×126 cm; højre øvre hjørne er afslået, ligesom stenen er revnet tværs over og overfladen delvis eroderet. Affasede sider; stenen har foroven haft en ornamentudsmykning på en indsat †plade, hvorefter fordybningen endnu ses. Indskrift i delvis afslidt indskrift i fordybet kursiv. Efter personalia skriftsted (Matt. 5,7).

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing Amt i almindelighed henvises til s. 54 f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56 f. Endvidere er benyttet:

Arkivalier. *Kirkens arkiv.* Synsprotokol 1987 ff. (*Synsprot.*).

LAVib. *Landsbykirkernes regnskaber.* Ramme Kirkes regnskaber 1584-1653 (C-KRB-336); *Pastoratsark.* Synsprotokol 1862-1926 (C-495-38, *Synsprot.*). *Menighedsrådsark.* Menighedsrådets forhandlingsprot. 1912-78 (vedr. 1. april 1926, M-19 308-1); Kirkeprotokol. Synsforretninger 1925-86 (M-19 308-3, *Synsprot.*); *Viborg landstings skøde- og panteprot.* Skodborg-Vandfuld Herreders Skøde- og Panteprot. 1799-1808, lyst 19. nov. 1801, 30. juni 1808 (B 77b – SP 4, 7).

NM. *Håndskrifter.* F. Uldall, *Om de danske Landsbykirker*, V, 1890, 330-34 (Uldall 1890). *Personarkiver.* J. Magnus-Petersens papirer. *Indberetninger.* H. C. Strandgaard 1879 (ciborier); J. B. Løffler 1879 (bygning, inventar og gravminder, *Løffler 1879*); Magnus-Petersen 1900 og 1905 (altertavle); Chr. Axel Jensen 1904 (altertavle og alterbord); Johannes Malling 1916 (kalkmalerier); Niels Termansen 1918 (prædikestol); Poul Jensen 1928 (prædikestol); Georg N. Kristiansen 1964 og 1973 (altertavle

og prædikestol); Olaf Hellvik 1968 (kalkmalerier); Robert Smalley og Ole Alkærsig 1989 (kalkmalerier); Karin Vestergaard Kristiansen 2003 (altertavle, prædikestol).

Tegninger og opmålinger. NM. F. Uldall 1899 (klokke); J. Magnus-Petersen 1900 (altertavle); Chr. Axel Jensen 1900 (døbefont); Hother A. Paludan 1935 (plan, facader, snit, varmekælder, bygningsdetaljer, alterskranke, prædikestol, stolegavle, orgelfacade mv.); N.A. Christensen 1935 (varmeanlæg). *Poulsen & Partnere, Thisted.* Jens Foged og Poul Hansen 1955 (udvidelse af kirkegård); Poul Hansen og Ib Lydholm 1964-66 (redskabshus, lighus, plan, snit, stole, pulpitur); samme 1976 (facader, varmeanlæg).

Litteratur. Orla Hylleberg Eriksen, »Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion i Ramme Kirke, Ringkøbing amt«, NNU rapport nr. 12, Nationalmuseet 2012 (*Hylleberg Eriksen 2012*).

Historisk indledning ved Mogens Kragssig Jensen og Birgitte Bøggild Johannsen, beskrivelse af bygning og kalkmalerier ved Hugo Johannsen, inventar og gravminder ved Birgitte Bøggild Johannsen, heraf dog orgler ved Ole Beuchert Olesen. Oversættelser ved Peter Zeeberg (latin) og Mirjam Gebauer (tysk). Korrektur ved Jørgen Lethan og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet 2012.

Fig. 44. Løstliggende, profileret granitkvader på kirkegårdens østre del (s. 1593). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Liegender, profilierter Granitquader auf östlichem Teil des Friedhofs.*

¹ *Oldemoder* 112. Omtalen af Ramme Kirke som fjerdingskirke for herredet hos Tang Kristensen, *Danske Sagn* III, 69 (nr. 358) må bero på en fejl, jf. Vandborg Kirke s. 1449 og generelt s. 594 note 4.

² Således nævnes Ellen Spend (1592), Erik Skram (1595) og Anna Vind (1605) i denne egenskab, jf. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Rgsk. 1584-1653 (C-KRB-336).

³ *KancBrevb* 24. juli 1617. Kisten (eller kisterne) var allerede blevet hensat i kirken efter Ellen Spends død (1584).

⁴ *Kronens Skøder* II, 343-44.

⁵ LAVib. *Viborg landstings skøde- og panteprot.* Skodborg-Vandfuld Herreders Skøde- og Panteprot. 1799-1808, lyst 19. nov. 1801 (B 77b – SP 4).

⁶ RA. *DaKanc.* G 119. Originale Skøder til Kongen på jus vocandi til kirker, samt på birkeret mv. 1799-1828.

⁷ LAVib. C 4-846 *Ribe bispeark.* Visitatsprot. for Ringkøbing amt 1809-30 (31. okt. 1809); *Viborg landstings skøde- og panteprot.* Skodborg-Vandfuld Herreders Skøde- og Panteprot. 1799-1808, lyst 30. juni 1808 (B 77b – SP 7). D.å. pantsattes denne af 17 beboere i sognet, der ejede ca. halvdelen af tienden.

⁸ LAVib. *Menighedsrådsark.* Menighedsrådets forhandlingsprot. 1912-78 (M-19 308-1).

⁹ *Synsprot.*

¹⁰ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788-92 (C 4-190).

¹¹ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584-1653 (C-KRB-336).

¹² 1599 repareredes de murede stetter, 1635 benyttedes 200 mursten og 20 tagsten til opsætning af den nordre stette, 1637–38 fortingedes med en murermeister og hans hjælper om at færdiggøre porten og en stette, hvortil medgik 200 mursten og 40 tagsten, jf. LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* 1584–1653 (C-KRB-336).

¹³ I klokkestokværkets østmur ses umiddelbart nord for glamhullet en genanvendt kvader med tilsvarende stenhuggermærke.

¹⁴ LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 166–69 (C 4-775).

¹⁵ Jf. LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788–92 (C 4-190); *smst.* Kirke- og præstegårdssyn 1793–1815 (C 4-704-09); LAVib. *Provsteark.* Ringkøbing Amts nordre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1812–35 (C 39-H1).

¹⁶ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn 1793–1815 (C 4-704-09).

¹⁷ Således ønskedes vinduerne fornyet 1810, jf. LAVib. *Ribe bispeark.* Kirke- og præstegårdssyn 1793–1815 (C 4-704-09). Det kan også have været del af en i øvrigt uspecificeret hovedreparation 1828, jf. LAVib. *Provsteark.* Ringkøbing Amts nordre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1812–35 (C39-H1).

¹⁸ LAVib. *Provsteark.* Ringkøbing Amts nordre provsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1826–74 (C40-2-4).

¹⁹ Jf. Marie-Louise Jørgensen, *Kirkerummets Forvandling. Sjællandske landsbykirkers indretning fra reformationen til slutningen af 1800-tallet*, Kbh. 2009, 51.

²⁰ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Rgsk. 1584–1653 (C-KRB-336); *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766–69 (C 4-775).

²¹ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1669–1775 (C 4-189).

²² LAVib. *Provsteark.* Nordre amtsprovsti. Synsprot. for kirker og præstegårde 1812–35 (C 39H-1).

²³ Usigneret koncept af 19. juli 1901 fra Nationalmuseet (antagelig V. Møllerup) til Kultusministeriet, NM.

²⁴ Notat 6. dec. 1935 ved Chr. Axel Jensen og Mouritz Mackeprang, NM.

²⁵ Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen (jf. s. 1627).

²⁶ For motivet, jf. Gert von der Osten, »Engelpietà«, *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, V, Stuttgart 1967, 601–21. Typen med de to engle, der er karakteristisk for italiensk kunst, findes dog sjældnere i Nord-europa.

²⁷ *DaAtlas* 821.

²⁸ Jf. *DaBiogrLeks.* 1. udg. X, 423–24.

²⁹ Jf. *DaBiogrLeks.* 3. udg. VII, 496–97.

³⁰ Jf. om disse Poul Grønder-Hansen, »Danske klokkekonfiskationer i 16. og 17. århundrede«, *Arv og Eje*, 1983–84, 213–28.

³¹ Jf. Joseph Braun, *Das christliche Altargerät in seinem Sein und in seiner Entwicklung*, München 1932, spec. 307–19. Den førstnævnte undergruppe er dog her betegnet 'Dritte Gruppe', mens den anden henregnes til

Fig. 45. Blændede glugger i tårnets nordre taggavl (s. 1597). Foto Hugo Johannsen 2012. – *Verblendete Gucklöcher im nördlichen Dachgiebel des Turmes.*

‘Zweite Gruppe’. Mht. den sidstnævnte gruppe understreger Braun netop, 313, at der ikke lader sig fastslå særlige typer, karakteristisk for enkelte lande. Begge typer lader sig generelt påvise fra tiden efter 1300. Mht. anvendelsen af emaljededekoration på nr. 1 kunne dette pege mod en mulig proveniens fra Limogesområdet, men som anført af Braun, 338 f. kendes ciborier med denne dekorationsform også fra andre produktionssteder.

³² Jf. f. eks. bægeret på en kalk fra Klosterkirken i Ottobeuren, dateret til det sene 1200-tal af *Braun 1932* (note 31) 85, 154, 174 og 176 samt fig. 46.

³³ Jf. ciborium fra begyndelsen af 1300-tallet med sekspasformet fod og halvkugleformet bæger i kirkeskatten i Domkirken i Fritzlar, jf. *Die Bau- und Kunstdenkmäler im Regierungsbezirk Cassel*, udg. C. Alhard von Drach, II, Marburg 1909, 86. Jf. også *Braun 1932* (note 31), 315.

³⁴ Jf. *Von Drach 1909* (note 33), 86 og *Braun 1932* (note 31), 310.

³⁵ Jf. Thor Kielland, »Om sengotiske ciborier i Norge. Særlig om et gjenfundet stykke fra Stavanger«, *Stavanger Museums Aarshefte*, 1924–25, 1–6; Martin Blindheim (red.), *Middelalderkunst fra Norge i andre Land. Norge 872–1972*, Oslo 1972, 70.

³⁶ NM., brev af 28. aug. 1879. Jf. også *Löffler 1879* og NM's inventarprot. vedr. inv.nr. D 1406–07.

³⁷ Jf. for denne antagelse indb. ved Poul Jensen 1918 og 1927, der dog formoder, at det allerede er sket først i 1700-tallet. Dette turde dog være udelukket, da præsteindberetningen til biskop Bloch omtaler i alt seks bemalede felter, dvs. at det siden usynlige felt mod syd-muren endnu stod fremme 1768, jf. LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766–69 (C 4-775). Flytningen kan derfor tidligst være gennemført efter dette tidspunkt, omend før 1845, jf. ovf.

³⁸ Notat af 10. okt. 1935 af Mouritz Mackeprang i NM.

³⁹ Notat af 30. nov. 1935 i NM.

⁴⁰ Chr. Axel Jensen karakteriserede netop stolene som fyrretræs-bure fra empiretiden eller senere, jf. indb. 1904 i NM. Det er dog påfaldende, at monumentale skrifte- og degnestole nyanskaffedes på et tidspunkt, da man

i øvrigt nedlagde den type lukkede stole i kirkernes kor, jf. Erik Skov, »Skriftemål og skriftestol«, *Kirkens Bygning og Brug*, 123 f.

⁴¹ Prospektpiberne udskiftedes 1971.

⁴² A. C. Zachariasen, Fortegnelse over leverede orgler, i Den Danske Orgelregistrant.

⁴³ Optegnet 1958 af orgelbygger Knud Smenge.

DIE KIRCHE VON RAMME

Die Kirche liegt am südöstlichen Ende der Stationsstadt, wo das Terrain zum Fluss Ramme Å hin abfällt (vgl. Abb. 1–3). Der gegen Norden erweiterte Friedhof (1976) ist von steingesetzten Erddeichen umgeben, was eine jahrhundertlange Gewohnheit ist. Eine Leichenkapelle östlich der Kirche (vgl. Abb. 1) wurde vermutlich in den 1930er Jahren errichtet.

Der romanische Kern der Kirche besteht aus Chor und Schiff, deren Fassaden mit Granitquadern verkleidet sind. Die Rückmauern bestehen dagegen aus verputztem und weißem Feldstein. Die oft umgesetzten Quader erheben sich über einen Schrägkantensockel (vgl. Abb. 8, S. 1246, vgl. Abb. 17–18) Die Kirche, deren Chor eine Zeit lang allein auf dem nach Osten hin abfallenden Terrain gestanden hat, löste vermutlich eine *†Holzkirche* (?) ab, wie das auch bei anderen Kirchen der Gegend, z.B. Dybe (S. 1537) der Fall ist. Die Türen des Schiffes sind heute verblendet, während deren für die Gegend typische rechtwinklige Form bewahrt ist. Die inwendige Nische der Nordtür wird durch eine Skulptur Verzierung auf dem waagerechten Türsturz hervorgehoben (vgl. Abb. 13), wobei es sich möglicherweise um wiederverwendetes Material handelt. Alle ursprünglichen Fenster sind bewahrt und teilweise noch in Funktion, abgesehen von den südlichen des Chores.

Um 1500 wurde ein Turm gegen Westen hinzugefügt. Das Material sind hauptsächlich Backsteine, die außen unten mit Quadern ergänzt sind (darunter Schrägkantensockel), die vom Westgiebel des Schiffes entfernt wurden – eine Praxis,

die sich bei der Mehrzahl der Kirchen in der Umgebung findet (vgl. z. B. Dybe S. 1540). Die spitzbogige Arkade des gewölbten Turmraumes wurde gegen das Schiff hin im Zuge einer Umbildung zur Vorhalle mit südlicher Eingangstür kurz vor 1800 teilweise verblendet. Der Zugang zu den oberen Stockwerken ist vom Dachboden des Schiffes zum oberen Zwischenstockwerk gegeben. Das Glockenstockwerk hat spitzbogige Schalllöcher und nord-süd-gewandte, mit spitzbogigen Verblendungen geschmückte Dachgiebel, deren pinakelgeschmückten Kämme(?) abgetragen wurden.

Das Gewölbe des Chores wurde vermutlich ebenfalls im Spätmittelalter eingebaut. Dies gilt ebenso für eine *†*Vorhalle gegenüber der Süd-tür. Diese wurde bei der Instandsetzung kurz vor 1800 entfernt, als man den Turmraum als Vorhalle einrichtete (vgl. Abb. 2).

Die bewahrten Rechnungsbücher von 1584 bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts geben ein detailliertes Bild über die laufenden Reparaturen, die von den Handwerkern der Umgebung ausgeführt wurden, so z.B. an dem exponierten Turm, dessen Verschalung und Maueranker noch von den unaufhörlichen Ausbesserungen zeugen. 1620 wurde der Chorbogen erweitert, um einen besseren Blick auf das neue Altarbild freizugeben. Um 1800 scheint die Kirche sehr verfallen gewesen zu sein, doch wurde sie im Laufe des 19. Jahrhunderts wieder instandgesetzt. Eine umfassende Restaurierung 1935–36 prägt die heutige Erscheinung der Kirche, z.B. mit neuen Fenstern gegen Süden.

Chor und Schiff haben die mittelalterlichen Eichenholzdachstühle bewahrt, deren Fällzeitpunkt dendrochronologisch auf jeweils um 1420 und 1410 bestimmt wurde.

Die Wandmalereien am Gewölbe des Chores (vgl. Abb. 19) wurden vermutlich um 1525 gemalt und zeigen die Verwandtschaft mit ähnlichen ornamentalen Verzierungen in Dybe (S. 1547) und †Holstebro (S. 212).

Inventar. Neben der romanischen *Taufe* (vgl. Abb. 35), die zum für die Umgebung typischen Kelchblatt-Typ gehört, *Altartisch* und einer *Glocke* ohne Inschrift aus dem 14. Jahrhundert, umfasste das Inventar der Kirche früher zwei seltene mittelalterliche Kleinodien, zwei *Altarziborien* (vgl. Abb. 31–33) aus vergoldetem Kupferblech von um 1350 und um 1400–1450, wovon der eine durch Ove Juul aus Villestrup als Mittelsmann (Vater des Kircheigentümers Christian Juul-Rysensteen) nach 1673 von der Sakshaug Kirche in Norwegen hierher kam. Beide Gegenstände wurden seither auf dem Altartisch aufbewahrt und vermutlich bei Gottesdiensten wiederverwendet, vielleicht als Oblatenbehältnisse. 1879 erwarb sie das Nationalmuseum.

Aus der Neueinrichtung der Kirche nach der Reformation ist der älteste bewahrte Gegenstand die *Taufschale* von um 1550 (vgl. Abb. 34), eine niederländische oder deutsche Messingschale, die der habsburgische Kaiseradler schmückt, während die Stücke des Hauptinventars, *Altarbild* und *Kanzel*, erst im Laufe der ersten Jahrzehnte des 17. Jahrhunderts erneuert wurden (vgl. Abb. 23–26, 36). Das *Altarbild* ist ebenso wie die aus der gleichen Zeit stammende Kanzel in der Nachbarkirche von Dybe vielleicht eine Arbeit des bekannten ‘Vandfuldmester’, Kristen Spend aus Lemvig. Das Bild wurde 1620 zusammen mit der Altartischverkleidung von der Kirchenvorsteherin Anna Vind aus Rammegård, Witwe von Erik Skram, gestiftet. Ähnliches findet sich in Nees, Lynderup und Skive. Der *Altarkelch* der Kirche (vgl. Abb. 27–28) wurde 1631 zusammen mit der zugehörigen †*Patene* von dem neuen Eigentümerpaar auf Gut Rammegård, Hartvig Huitfelt

und Maren Skram, gestiftet. Teile der beiden *Gestühle* stammen wie die *Altarleuchter* der Kirche (vgl. Abb. 37, 30) ebenfalls aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts.

Größere Erneuerungen des Inventars sind erst in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zu verzeichnen. 1835 wurde die Patene von dem Goldschmied aus Holstebro, Jens Weilgaard umgegossen. Außerdem wurden Altarbild und Kanzel 1845–46 mit Malereien und Inschriften versehen. Diese Arbeiten wurden vermutlich von dem Maler aus Lemvig J. B. Gjørup ausgeführt, nach Vorlagen von Leonardo da Vinci und Bertel Thorvaldsen, die gerade zu dieser Zeit mehrere Kirchen der Umgebung prägten (vgl. Abb. 23, 26, 30). Davor war die Kanzel vermutlich von der Südwand zur Südseite der Triumphbogenwand umgestellt wurden. Die †Altarschranke wurde 1886 nach dem Vorbild der Kirche von Lemvig angebracht, aber war um 1964 erneuert (vgl. Abb. 20).

Aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts stammen *Taufkanne*, *Oblatendose* und *Altarkanne* (vgl. Abb. 29), letztere wurde 1928 von der Gemeinde gestiftet. Das *Gestühl* der Kirche wurde im Zuge der Hauptrestaurierung 1935–36 renoviert. Bei der gleichen Gelegenheit platzierte man die Kanzel an die Nordwand, indem die ursprünglichen letzten Joche der Stühle (im Südwesten) in den Nordwesten versetzt wurden. Eine neue *Orgel* wurde 1971 aufgestellt, während ein *Kreuz*, *Pastorentafel* und *Kirchenschiff* im letzten Jahrzehnt angeschafft wurden (vgl. Abb. 20, 41). Eine Änderung der Einrichtung, darunter die Abnahme der Orgelempore und eine Umplatzierung des Instrumentes an die Südwand des Schiffes sind geplant.

Grabmäler. Neben Informationen über zwei jetzt verschwundene Grabsteine von jeweils um 1696 und 1756 ist in der Kirche nur ein *Grabstein* (vgl. Abb. 43) von um 1733 für Jens Hansen Ugelberg (Uglbjerg), den früheren Verwalter von Rysensteen und Rammegård (†11. juli 1733) und seine Gattin, Anne Hansdatter Paludan (<+27. Aug. 1767>) bewahrt. Der Text auf dem heute stark abgenutzten Stein ist vor allem von einer Registrierung von 1768 bekannt.